

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА КИРИЛОМЕТОДИЕВИСТИКА

МАРИЯ КРАСИМИРОВА АНТОНОВА-ВАПЦАРОВА
Редовен докторант

**КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ. ПОУЧИТЕЛНИ СЛОВА.
ЖАНРОВИ И СТИЛИСТИЧНИ РАКУРСИ**

АВТОРЕФЕРАТ

На дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по
ВО 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология (Българска
литература. Старобългарска литература)

Научен ръководител: проф. д.ф.н. Вася Велинова

София, 2020 г.

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита на заседание на Катедрата по кирилометодиевистика към Факултета по славянски филологии на Софийски университет „Св. Климент Охридски“, проведено на 19.12.2019 г.

Дисертационният труд съдържа: Увод (5 - 13), Първа глава (14 - 47), Втора глава (48 - 65), Трета глава (66 - 272), Четвърта глава (273 - 346), Изводи (347 - 298), Научни приноси на дисертационния труд (305), Предложения за бъдещи изследвания (306), Благодарности (307), Списък съкращения (308), Цитирани (309), Използвана литература (310 - 353), съдържаща 514 единици. Приложенията са в отделен файл (1 - 131). Общо дисертацията и приложението са 484 страници. В дисертацията и приложението има общо 26 таблици и 5 географски карти.

Състав на научното жури за публична защита:

Рецензенти:

1. Доц. д-р Диана Атанасова - Пенчева, СУ
2. Проф. дфн Красимир Станчев - Трети Римски университет

Становища:

3. Проф. дфн Вася Велинова - Център за славяно-византийски проучвания "Акад. Иван Дуйчев", СУ
1. Проф. дфн Ана Стойкова - Институт за литература, БАН
2. Проф. дфн Анисава Милтенова - Институт за литература, БАН

Публичната защита на дисертационния труд ще се проведе от 11 часа на 13 май 2020 г. в Зала 1, Ректорат.

Материалите по защитата са на разположение в стая 230 и на сайта на СУ „Св. Климент Охридски“: <http://www.uni-sofia.bg>

Съдържание	
Увод	3
I.Обект, цели и методология на изследването.....	3
II.Изводи от глава II. <i>Средновековие – жанр и стил на проповедта</i>	8
III.Обобщение на глава III. <i>Климент Охридски като творец на поучителни слова</i>	10
1. Защо да бъде правен реторическият анализ през призмата на античната реторика?	10
2. Основна литература, използвана за анализа.....	11
3. Подбор на поучителни слова за анализ.....	11
4. Стъпки на реторическото изследване	12
5. Предварителни уговорки за реторическия анализ	12
6. Уговорки за терминологичния апарат на реторическото изследване	13
7. Обобщение на диспозиционната теория, използвана при Климент Охридски	14
7.1. <i>Разположение на материала Поучение за неделя</i>	14
7.2. <i>Разположение на материала на Слово за Пасха</i>	15
7.3. <i>Разположение на материала Слово за Рождество Христово</i>	16
7.4. <i>Разположение на материала Поучение за Богоявление</i>	17
7.5. <i>Разположение на материала Поучение за Благовещение</i>	17
7.6. <i>Разположение на материала Поучение за причестяване</i>	18
7.7. <i>Разположение на материала Поучение за пресветите тайни</i>	19
7.8. <i>Разположение на материала Поучение преди изповед</i>	19
7.9. <i>Разположение на материала Слово за Цветница</i>	21
7.10. <i>Разположение на материала Слово за Света Троица</i>	22
8. Обобщение за поучителните слова на Климент Охридски през призмата направения реторичен анализ	24
9. Тематичен обхват на поучителните слова на Климент Охридски	29
IV.Изводи	32
Цитирана литература в автореферата	35
Научни приноси на дисертационния труд.....	36
Предложения за бъдещи изследвания.....	37
Публикации.....	37
Благодарности	38

Увод

Свети Климент Охридски (ок. 840 – 27 юли 916) е сред най-продуктивните старобългарски книжовници, учител, пръв епископ на българския език и основател на Охридската книжовна школа. От неговото творчество до нас са достигнали химнографски произведения, поучителни и похвални слова. Произведенията му са едни от най-преписваните и намират широко разпространение – стигат *от Северния ледовит океан до Атон и Синайския полуостров на юг и от Уралските планини до Адриатическо море на запад* (Климент Охридски 1970: 6). Климент Охридски като спътник и съратник на едни от най-образованите за времето си мъже – св. Методий и св. Константин-Кирил Философ, е придобил знание и опит на най-високо богословско равнище. Вероятно това е причината той да е един от най-изследваните старобългарски автори и количеството научна литература за него да е огромно. За интереса към личността и делото му допринася и обстоятелството, че историческата памет на българите го причислява към групата на св. Седмочисленици заедно с братята Кирил и Методий, Наум, Горазд, Сава и Ангеларий.

I. Обект, цели и методология на изследването

1. Обект на изследване

Научният обект на изследването са поучителните слова на св. Климент Охридски. Поучителните слова са в основата на изследването ни, защото сравнително най-задълбочено проучени са тържествената ораторска проза и химнографските произведения на писателя. Досега на поучителните му слова няма посветен цялостен труд с изключение на някои важни теоретични обобщения, направени от Красимир Станчев с оглед жанровото групиране на словата (Станчев, Попов 1988) и направените наблюдения на стилистиката на отделни негови творби, предложени от В. Велинова (2018: 103-118).

Според повечето учени с голяма сигурност към неговото творчество принадлежат 17 поучителни слова, като от тях само 6 носят неговото име – *Слово за Цветница, Слово за Пасха, Поучение за Преображение Господне, Слово за Света Троица, за сътворението и за съда, Поучение за неделя и Поучение за празници* (Станчев, Попов 1988). Такива, които не носят в заглавията си името му, но въпреки това са определяни от мнозинството учени като Климентови заради сходни вътрешни белези между тях, са: *Слово за Богоявление, Слово за Благовещение, Слово за Рождество Богородично, Поучение за апостол или мъченик, Слово за Въздвижение на Светия Кръст, Слово за апостолите Петър и Павел, Поучение за приемане на Светото Причастие, Поучение за пресветите тайни, Изповедален чин* (Станчев, Попов 1988). От тях 6 са с общи поучения, 7 – за неподвижен празник и 4 – за подвижен празник. Към групата от произведения, за които се смята с висока вероятност, че са негови, но не носят името му, спада и цикълът със слова за неделите на Великия пост, съдържащ 9 творби, идентифицирани от проф. Климентина Иванова. В науката като Климентови поучителни слова и спадащи към неговия книжовен кръг се определят общо 63 слова, като от тях 41 са поучителни, поместени основно в *Климент Охридски. Събрани съчинения*, т. 1 и 2. Всички изброени поучителни слова по един или друг начин влизат в обхвата на изследването, като най-много внимание се обръща на тези, които носят неговото име. В последните години към Климентовото творчество се прибавят и още слова, предимно

анонимни творби, за които няма намерен гръцки протограф, *Слово за засухата и за Божиите наказания* (Милтенов 2016), *Слово за прелюбодейците и многоженците* (Милтенов 2017) и *Слово за зачатieto на св. Анна* (Иванова 2009, Антонова-Вапцарова 2015). Но те няма да влязат в сега предвиденото изследване, тъй като ще бъдат анализирани с приоритет надписаните поучителни слова. Това е необходимо, за да се установи първоначално една относително обективна база за сравнението на анонимните слова с предполагаема Климентова атрибуция.

2. Изворов материал

Изворовият материал, на който стъпва разработката за тематичния обхват на словата, е взет от тритомното академично издание на БАН *Климент Охридски. Събрани съчинения*, т. 1 и 2. Взети са предвид и първичните, и вторичните версии на словата. За реторическия анализ са използвани набраните текстове от книгата *Климент Охридски. Слова и служби* (2008), любезно предоставени ми от доц. Петко Петков. От същата книга са използвани и преводите на поучителните слова на съвременен български език.

3. Цели на труда

Целите на труда са да се направи комплексен анализ и поглед върху поучителните слова на Климент Охридски. Като основни цели са те да бъдат проучени от гледна точка на жанр, стил и тематичен обхват.

4. Задачи на изследването

Отчитайки спецификата на средновековния литературен процес, Станчев и Велинова (1991: 20) предлагат следния модел, който изявява постоянното му взаимно преплитане чрез влиянието на три есенциални елемента върху него – **стил на епохата, жанров стил, авторски стил**. Те още смятат, че поради голямата нормативност на средновековната литература не може да се говори за стилистика, а за реторика (1991: 23). За да бъдат удовлетворени дадените препоръки за изследване на старобългарски текстове в дисертацията бяха поставени следните задачи: първо да бъдат разгледани стилът на епохата и нейният културен контекст; второ да бъде разгледан жанровият стил на поучителните слова на Климент Охридски; трето да бъде проучен чрез реторически анализ авторският стил на Климент Охридски; и четвърто да бъдат направени съпоставки с други християнски проповедници и произведения.

5. Структура на дисертацията

На база на изброените доводи структурата на дисертацията беше организирана по следния начин:

Първа глава *Културен контекст на времето на творчество на Климент Охридски* се занимава основно с **реториката, образованието и естетиката през Ранното средновековие** първо във Византийската империя, Франкската империя, Великоморавия и България. Обзорът е с цел Климент Охридски да се постави в културния контекст на периода на творчеството му, защото реторическият подход на оратора е винаги обусловен от съвременната култура на обществото и от образованието му.

В главата се съдържат следните подглави: 1. Средновековие и авторство, 2. Реторика и образование във Византийската империя, 2.1. Реторика и образование през IX век във Византия, 2.2. Реторически похвати в светската и християнската реторика във Византия, 2.3. Естетика на Средновековието във Византия, 3. Реторика и образование в Средновековна Западна Европа, 3.1. Залез на елинизма на Запад, 3.2. Каролингският ренесанс и проповед, 3.3. Обучение на духовниците през Ранното средновековие във Франкската империя и „Григорианските средни векове“, 3.4. Естетика на Средновековието на Запад, 4. Реторика и образование в Моравия, 4.1. *Sancta Ecclesia Marabensis*, 4.2. Реторика и проповед в Моравия, 5. Реторика и образование в

Ранносредновековна България, 5.1. Реториката в Ранносредновековна България 5.2. Образование и реторическа подготовка на св. св. Кирил и Методий и учениците им, 5.3. Обучение на духовниците в Ранносредновековна България.

Втора глава Средновековие – жанр и стил на проповедта се занимава със **спецификата на проповедта през Средновековието** и нейните жанрови реализации с цел да се позиционират поучителните слова на Климент Охридски в системата на богослужебните жанрове.

В главата се съдържат следните подглави: 1. Проповедта като литература, 1.2. Кратка история на развитието на теорията за изкуството на проповедта, 1.3. Жанрови разновидности на проповедта, 2. За термините проповед, омилия, слово, беседа, поучение като жанрови номинации, 3. Обобщение на термините, 4. Изводи за поучителните слова на Климент Охридски и техният жанров контекст.

Трета глава Климент Охридски като творец на поучителни слова разглежда и обосновава избраната методология за **реторичен анализ на поучителните слова** на Климент Охридски през призмата на античната реторика. В нея е предоставен основният терминологичен апарат за направата на анализа. Дадена е обосновка за избора на десетте Климентови слова за анализ. След това всяко слово е анализирано през три от Петте канона на реториката, а именно *inventio/εὑρεσις* (откриване на материала), процесът на развиване и усъвършенстване на аргументите; *elocutio/λέξις* (стилистика), процесът на определяне на това как ще се представят аргументите чрез фигури на речта и други реторични техники; *dispositio/τάξις* (диспозиция), процесът на подредба и организиране на аргументите за максимално въздействие и накрая на база на анализа е направен извод за жанра на словото според античните реторически жанрове – *genus*. Накрая на анализа е направено обобщение на получените резултати. Главата завършва с **Тематичен обхват на поучителните слова на Климент Охридски**, в която **са ексцерпирани основните теми, разглеждани в произведенията му**. Направена е съпоставка между ексцерпираните цитати от творчеството на Климент Охридски, свързани с църквата, и тълкуванията в *Църковно сказание*, което е най-старият известен славянски превод на тълкувание на литургията. Дадени са и някои тематични прилики с Йоан Златоуст и Василий Велики.

В главата се съдържат следните подглави: 1. Реторическа критика и методология на реторическия анализ, 1.1. Основна литература, използвана за анализа, 1.2. Защо Прогимназмата на Афтоний? 1.3. Стъпки на реторическото изследване, 1.4. Предварителни уговорки за реторическия анализ, 2. Терминологичен апарат на реторическото изследване, 2.1. Обобщение на ученията на античните реторически школи, 3. Подбор на поучителни слова за анализ, 4. Реторически анализ на *Поучение за неделя* 5. Реторически анализ на *Поучение за Светата Пасха*, 6. Реторически анализ на *Поучение за Рождество Христово*, 7. Реторически анализ на *Поучение за Богоявление на нашия Господ Исус Христос* 8. Реторически анализ на *Поучение за Благовещение на Света Богородица* 9. Реторически анализ на *Поучение за причастяване* 10. Реторически анализ на *Поучение за пресветите тайни*, 11. Реторически анализ на *Поучение преди изповед*, 12. Реторически анализ на *Слово за Цветоносна неделя*, 13. Реторически анализ на *Слово за Света Троица, за сътворението и за съда*, 14. Обобщение за поучителните слова на Климент Охридски през призмата на направения реторически анализ, 15. Тематичен обхват на поучителните слова на Климент Охридски, 15.1. Някои тематични прилики с Отците на църквата, 15.2. Съпоставка с *Църковно сказание*, 15.3. Обобщение.

Четвърта глава Хипотези за културни мостове между Изтока и Запада чрез делото на Климент Охридски прави някои **хипотетични връзки** между Климент Охридски и някои възможни влияния върху него. Направена е съпоставка със съветите,

дадени от Йоан Златоуст, в неговия труд *Шест слова за свещенството*, посветен на християнската проповед и Климент Охридски. Направена е и експериментална проверка в по-общ план до колко поучителните слова на Климент Охридски като стил на писане отговарят на съветите, дадени от Августин Блажени, в трактата му *За християнското учение* и по-точно с четвърта книга от този му труд, озаглавена *За християнския оратор*, която е първото своеобразно християнско ръководство по реторика. Направени са и някои общи съпоставки на Климент Охридски с византийския и латинския стил на проповед. Съставени са хипотези и за методите на преподаване на Климент Охридски в Охридската книжовна школа - за древната традиция на обучение от вида *domus episcopi* и евентуално основната техника, чрез която се овладявало реторическото изкуство там с цел учение в умението за съставяне на проповед - *imitatio*.

В главата се съдържат следните подглави: 1. Стил на проповедта, препоръчан Йоан Златоуст в *За свещенството*, 2. Възможни познанства на латинска книжнина от Климент Охридски – Августин Блажени, 3. Учене чрез *imitatio*, 4. Начин на живот и обучение – *Domus episcopi*, 5. Стил на проповедта – Августин Блажени, 6. Климент Охридски между източния и западния стил на проповядване 7. Заключение, 8. Хипотези и връзки с първата градинарска книга в Европа.

6. Изследователски подходи

За реализиране на задачите на изследването ще се използват следната комплексна методология, включваща:

6.1. Аналитичен. Той се отнася до реторическия анализ на подбраните поучителни слова на Климент Охридски.

6.2. Ексерпция. Направена е ексерпция на основните тематични ядра от всички поучителни слова на Климент Охридски

6.3. Съпоставителен. Той има за цел да изяви отличителните черти на ораторската проза на старобългарския автор и да намери сходствата с други автори и произведения, за да може по-прецизно да бъде оценено творчеството му и да бъде разбрано в дълбочина и детайл. Направени са някои съпоставки с Йоан Златоуст (стил на проповедта, употреба на реторически техника, някои теми в словата му и със съветите дадени към проповедниците в творбата му *За свещенството*), Августин Блажени (стил на проповедта, и със съветите дадени към проповедниците в творбата му *За християнското учение*), Григорий Велики (и със съветите дадени към проповедниците в творбата му *Книга за пасторското управление*), *Църковно сказание* (с тълкуванията относно църквата и ритуалите в нея), Василий Велики (с темата за поста в словата му), актуалните реторически тенденции при християнските проповедници във Византия през IX век, с византийската проповед като цяло и латинската.

6.4. Теоретичен. Изучаването на Средновековната литература и в частност на църковната проповед, където спадат и поучителните слова, е поле, което е гранично с редица хуманитарни науки като средновековна история, история на реториката, богословие, катехизис, библистика, патристика, социална и културна история, литургика, ересиология и др. Настоящото изследване ще се опита да събере знание и опит от всички изброени науки, когато това е необходимо, за да състави цялостен модел на поучителното творчество на Климент Охридски.

Изводите в разработката се правят и на базата анализ, синтез, индукция, дедукция, моделиране на изложения материал. Изследването е теоретично и върви от абстрактното към конкретното, правят се хипотези и логически изводи. Не са съставяни предварителни хипотези, а само такива, формирани в процеса на изследване на материала. Те ще бъдат представяни постепенно в изложението и накрая - обобщени и обяснени.

7. Допълнителни пояснения

Важно е мнението на някои автори, че средновековната литература не е отговор на наблюденията и средата на автора, но е зависима изключително от съдържанието на съществуващите ръкописи, и всеки автор се базира на предишен (Lewis 1964: 5). Затова представлява интерес да се направи опит за възстановяване на ръкописите, до които Климент Охридски е имал достъп и съответно е ползвал в поучителните си слова или ако не става думи за ръкописи, то поне какви примери и идеи е срещал от гледна точка на образованието и реториката.

Разбира се, едни от най-очевидните автори, от които може да е черпил Климент Охридски и които могат да бъдат използвани за изработването на инструментариум за четене и анализ, са словата на Йоан Златоуст, словата на Григорий Богослов, словата на Йоан Дамаскин. Произведенията им оформят началата на старобългарския проповеднически канон и участват в оформянето на жанровото съзнание на старобългарските християнски оратори. Върху слова от тези проповедници има посветени отделни реторически изследвания. Както всички големи и не чак толкова големи проповедници като започнем от най-великия ретор Христос на всички времена до ден-днешен има писани дисертации и изследвания за тяхната реторика. От такива изследвания са взети определени методологии, които са използвани за идеен ресурс за това как бъдат анализирани в настоящето изследване словата на Климент Охридски, защото за средновековните български проповедници липсват такива проучвания. Освен изследването на Дикова (2011), занимаващо се със фразата в житията и похвалните слова на патриарх Евтимий Търновски. В него текстовете са разгледани най-вече през един аспект от стилистиката (*elocutio*), но не са разгледани диспозицията им (*dispositio*) и откриването на материала (*inventio*).

За да може да се направи сравнение със словата на който и да е било проповедник с Климент Охридски отвъд тематичния обхват, но и да се включи сравнение по вътрешна конструкция на изграждане на словата им и използваните в тях реторически похвати, е нужно първо да се направи реторически анализ и на словата на Климент Охридски. Това е още по-наложително предвид факта, че Йоан Златоуст, Йоан Дамаскин и Григорий Богослов са използвали със сигурност достиженията на античната реторика при съставянето на своите произведения.

Затова целта на настоящата разработка е да бъде запълнена донякъде тази лакуна, да бъде доказана ползотворността на следването на реторическия модел на анализ на средновековните ни творби и да бъде поставено началото на такъв род изследвания.

Поради големия обхват на такова изследване дисертацията е ограничена до **апробирането на реторически анализ чрез призмата на античната реторика на определен кръг поучителни Климентови слова**. Ако той е успешен, вече в бъдещи изследвания може да се направи съпоставка с използваните реторически модели на известни проповедници и Климент Охридски. Като голяма част от литературата за такъв род изследване вече е събрана от автора на дисертацията и е включена в библиографията към дисертацията, защото беше предвидено да бъде направена такава съпоставка с Йоан Златоуст и Григорий Богослов, но поради ограничеността на времето и обемът на материала, сега няма да бъде представена.

В автореферата са дадени само най-общите изводи от дисертацията като няма да бъдат включени всички глави на дисертацията. Ще бъде изпусната глава I *Културен контекст на времето на творчество на Климент Охридски* заради общия ѝ характер и голям обем. Изводите от нея са включени в общите изводи в края на автореферата.

II. Изводи от глава II. Средновековие – жанр и стил на проповедта

От направения преглед на развитие на жанра на проповедта през Средновековието и неговите жанрови реализации и различните богослужебни жанрови дефиниции и определения можем да направим следните изводи за жанра на словата на Климент Охридски.

От изказаните дотук дефиниции и определения можем да направим следните изводи за жанра на словата на Климент Охридски. Всички, **известни сигурни слова на Климент Охридски отговарят на дадените дефиниции за проповед** – стремят се повече към „дълбоката памет“ на архетипните образи, отколкото към повърхността на паметта на концептуалната мисъл, имат и елементи на изненада в тях, евангелизират, известяват Божието Слово на хора, които са в неверие или неофити, изпълняват функцията си чрез наративна аналогия и други реторични похвати, за да се изяви определена идея, наставляват и разясняват основни истини за вярата и благочестивия живот, служат за църковна употреба, убеждават най-вече чрез примери и аналогии. Както бе казано, за разлика от хомилията проповедта се концентрира върху конкретна тема, развита от няколко ключови думи в четенето на библейски текст, а при Климент Охридски словата се концентрират върху конкретна тема - основно празник или светец, която се развива. Затова могат да бъдат наречени със сигурност проповеди.

Също както неговите т.нар. поучителни слова, така и похвалните му **не могат да бъдат наречени омилии** – *ὁμιλία/tractatus popularis*, защото те не се занимават само с тълкувание на перикопа и имат стройна конструкция, реторически изказ и принадлежат към изкусната реч, не е сигурно дали са произнасяни само по време на евхаристийно събиране и не се занимават само с разясняването и благовестието на Божието Слово пред вярващи. В тях има призования към непокръстени да се кръстят, както и напътствия за ежедневния живот, обяснения на тайнствата и други.

Те **не са само поучения**, защото първо поучението има безизкуствена речева форма и има двуделна структура – представяне и нравствено приложение, които при Климент Охридски не са така.

Също така те **не са керигма (κήρυγμα)**, което е мисионерско слово пред все още невярващи, защото мисионерското слово се изказва „на терен“, а не в храм, а очевидно си личи, че много от словата на Климент са писани за хора, които са дошли на служба в храма. **Κήρυγμα-та** не е с ясна конструкция и изявени реторически похвати, а действа според момента и хората. Словата на Климент са с ясна конструкция, ползват реторически похвати и не действат според момента и хората.

Нито са катехизис (κατήχησις), което е *специално напътствие към кандидатите за приемане на Светото тайнство кръщение* (Андонов 2011: 82), въпреки че някои призовават към кръщение. Те не са написани специално за това, текстът им предполага, че са и за хора, които вече са приели вярата, но още навлизат в нея.

Казахме, че със слово (*λόγος/sermo*) след IV век се обозначава реторически украсената и изградена изкусна реч, която е малко или повече независима от перикопата. Това е църковна реч, асоциираща с по-дълго, дидактично и понякога апологетично обръщение, което може да бъде направено по всякакъв повод. Съответно изследваните творби на Климент Охридски **могат да бъдат определени като слова *λόγος/sermo***, защото принадлежат към стройно организираната реторическа реч и **спадат към големия жанров род на проповедта**. На база на изказаните вече доводи не можем да наречем и поучителните му слова поучения, защото те принадлежат към изкусната реч, те са с ясна изразена структура, композицията не им е двуделна (представяне и нравствено приложение) както на поучението, имащо свободна структура. Както и

похвалните слова не могат да бъдат наречени само похвали. **Средновековният писар ги нарича слова или поучения.**

За сложността на избора на подходящо наименование на жанра говори и любопитният факт, че **патриарх Фотий се чуди дали да определи проповедите на Йоан Златоуст като *ὁμιλία*, или *λόγοι*** (Kustas 1973: 62). Християнинът в него дърпа към това да бъдат наречени *ὁμιλία* по този начин да се наблегне на връзката на пастора с паството и на простото красноречие на използваните думи. Възпитаният византиец в него казва, че трябва да бъдат наречени *λόγοι* и да се обърне внимание на **естетическото в композицията им** (Kustas 1973: 62). Кустас казва, че объркването е фундаментално и може да бъде забелязано в **неразграничимата употреба на двата термина в гръцкия език** (Kustas 1973: 62). Намираме това за още един аргумент словата на Климент Охридски, да не бъдат наречани хомилии, тъй като се набляга на богословския им ракурс. В случая на сегашното изследване, което не влиза в контекста на богословието, а е предимно литературоведско, трябва да се използва терминът *слово*, отговарящ на гръцкия термин *λόγος*, защото не се разглежда връзката на Климент Охридски с паството му и простото красноречие на използваните от него думи, а се обръща внимание на артистичността на композицията на проповедите му.

Всички произведения (без химнографията), носещи името на Климент Охридски, и смятани за негови или на негови ученици са по жанр проповеди и по-специално слова *λόγος/sermo*.

Съответно в научната литература, според нас, за **тези творби на Климент Охридски** не трябва да се използват жанровите определения хомилия, поучение и похвала, а да се **назовават проведи, които са слова със съответни гръцки и латински термини *λόγος/sermo*.**

Можем да наречем словата на Климент Охридски художествена литература, защото те търсят да създадат преживяване у слушателя, а не само да изразят идея. Те търсят да променят реципиента, тяхната цел е метаморфоза и за целите на убеждението си те превеждат слушателя през широк кръг **разнообразни преживявания – радост, възторженост, изобличение, надежда, страх, мотивация, любов, събуждане на съвестта, размисъл и други.**

Жанр на словата на Климент Охридски според латинските християнски термини от IX век

Ако направим определение на поучителните слова на Климент Охридски и чрез новите названия на видовете проповедническо говорене, дадени от съвременника на му – латинският епископ Агилрам, който преименува античните термини за реч, то те ще могат да бъдат определени като стоящи между *sermo terribilior et disciplinatio* и *lenis et blanda oratio*. Като преобладаващо спадат към втория вид. А от гледна точка на средновековната латинска класификация по литургично случване словата на Климент Охридски се определят като такива за конкретна неделя или празник през църковната година (*sermones de tempore*) и такива за празник на светец (*sermones de sanctis*). Общите слова на Климент, съдържащи в себе си фразата име рек са *sermones communes*. Проповеди на Климент са насочени към народа (*ad populos*), а не към духовенството (*ad clericos*).

От казаното дотук може да се каже, че творческата дейност на Климент Охридски в областта на проповедта – в частност поучителните му слова – е част от реторическото изкуство, което от своя страна е наследник на класическа антична традиция и може да бъде наречено средновековна реторика, защото е част от трите нови развиващи се

средновековни жанра. Затова намерихме за основателно поучителните слова на Климент Охридски да бъдат анализирани чрез класическата елинска реторическа традиция.

III. Обобщение на глава III. Климент Охридски като творец на поучителни слова

Досегашните деления и класификации на словата на Климент Охридски са абсолютно верни в контекста, в който са разглеждани (Станчев, Попов 1988, Станчев 1995, Велинова 1987, Велинова 2018), но има и още един неразгледан поглед към тях – използваната реторическа аргументация. Досегашното делене не е напълно достатъчно за разбирането на вътрешните пластове на словата, защото това е макроделение, обобщаващо, и не изразява напълно всички елементи от структура на словата и най-вече аргументативната им структура. За да се постигне това е направен реторически анализ на поучителните слова на Климент Охридски.

1. Защо да бъде правен реторическият анализ през призмата на античната реторика?

През Средновековието е запазена общата теоретична рамка на класическата реторическа традиция и развитието на проповедта е тясно свързана с нея и въобще периодът на Ранното средновековие е само продължение на античната традиция, то тогава **намираме за уместно да се използва за интерпретативен ключ за поучителните слова на Климент Охридски античната реторика**. Средновековието не познава някаква нова реторика, а изпълва старите изпразнени от съдържание модели с ново християнско съдържание. Следователно реторическият анализ на поучителните слова на Климент Охридски ще ни помогне да разберем в каква степен античната традиция е заживявала с ново християнско съдържание в Средновековна България.

Този избор беше обусловен и от желанието да се стъпи във вече предходната славистична традиция за анализ на средновековни български текстове и за това ще се вземе в предвид мнението на Дикова (2011). Дикова отбелязва за уместна употребата на Лаусберг (1960) и Бъртън (1996-2003) в такъв род анализ на средновековен текст, защото тези изследователи са извлекли инвариантна реторична система от многобройни антични и средновековни източници, защото е малко вероятно да се търси един книжовен източник на реторическите познания на който и да било средновековен писател (Дикова 2011:170-171). Докато например Хунгер (1972:78) препоръчва реторическата система да се извлича от разглежданите художествени произведения като се държат в предвид и наръчниците, преписвани през Средновековието. Следователно чрез употребата на съвременни трудове, обобщаващи античната реторическа традиция, в реторическия анализ беше направен опит да се придържа към съвета на Хунгер и на Дикова, за да се извади реторическата система от разглежданите произведения на Климент като се ползва цялата събрана теория и се види какво от нея има при Климент и в същото време се държеше внимание и за най-популярния наръчник по реторика през Средновековието – прогимназмата на Афтоний.

2. Основна литература, използвана за анализа

Основните съвременни трудове, на които стъпи анализът, са най-вече на класическото помагало по реторика на Лаусберг *Handbook of Literary Rhetoric: A Foundation for Literary Study* (Lausberg 1998), после на обобщението на античните школи (латински и елински), за това как трябва да се съставя реторически текст, което прави

акад. Гаспаров (Гаспаров 1972) и други автори, които обясняват по достъпен начин античните реторически теории. Като са били ползвани и реторически анализи през призмата на античната реторика на други християнски проповедници. Използването и на други автори се наложи, защото книгата на Лаусберг е справочник, а не учебник по реторика, и съответно термините са обяснени накратко с дадени примери само на латински език. За това в обяснението на термините са цитирани и други изследвания, което не означава пренебрегване или противоречие с основния източник на информация по темата – трудът на Лаусберг, а само разясняваща.

Още теоретичната основа, на която стъпва анализът, за да сме максимално близо до евентуалните ранносредновековни източници, от които може да е черпил Климент Охридски, са *Прогимназма* на Афтоний Софиста, която се смята за най-влиятелна от всички други прогимназми и е най-популярната през IX век, а и през другите векове (Russell: 2016), и където *Прогимназмата* не беше достатъчна за обяснение, беше ползван трудът на Аристотел *Реторика*.

3. Подбор на поучителни слова за анализ

Според повечето учени с голяма вероятност към неговото творчество принадлежат 17 поучителни слова от тях беше направен реторически анализ на 10, защото намерихме, че е достатъчен материалът в тях, за да могат да се изведат изводи за реторическите техники, които Климент Охридски е използвал. За да сме сигурни, че се прави анализ именно на Климентови слова се наблегна на тези, които носят неговото име, а именно на 4 от 6-те – *Слово за Цветница*, *Слово за Великден*, *Слово за Света Троица*, *за сътворението и за съда*, *Поучение за неделя*. Изборът падна на тях, защото *Слово за Цветница*, *Слово за Великден*, *Слово за Света Троица*, *за сътворението и за съда* са най-дългите и обемни слова от изредените със сигурност негови, а *Поучение за неделя* беше избрано заради подчертаното му използване на реторически похвати. От тези, смятани с голяма сигурност за Климентови, бяха избрани *Слово за Богоявление*, *Слово за Благовещение*, *Поучение за приемане на Светото Причастие*, *Поучени за пресветите тайни*, *Изповедален чин*. Тоест едно слово за Господски празник, едно за богородичен и три за тайнства в църквата, като едното е за центъра на литургичното служение – причастието, а другото е за също постоянно случващото се тайнство в живота на вярящия – изповедта. Тайнствата са сърцевината на мистичното свързване на вярящия чрез свещеника с Бога и затова сметнахме, че заслужават специално място. За следващи изследвания може да се добавят и останалите слова, ако предложеният модел се окаже успешен след апробирането му.

Поради големият обем на анализа тук ще се дадат само таблиците обобщаващи диспозиционната теория (*dispositio*) на словата и накрая обобщените изводи за всички слова.

4. Стъпки на реторическото изследване

Анализът на поучителните слова на Климент Охридски е направен през три от петте дяла на Канона. А именно всяко слово е разгледано през: *inventio/εὑρεσις* (откриване на материала), процесът на развиване и усъвършенстване на аргументите; *elocutio/λέξις* (стилистика), процесът на определяне на това как ще се представят аргументите чрез фигури на речта и други реторични техники; *dispositio/τάξις* (диспозиционна теория), процесът на подредба и организиране на аргументите за максимално въздействие. Като заедно вървят *inventio* и *elocutio*, защото така е по-плавен и естествен анализът на словата. На база на този анализ са направени изводи за жанра на

всяко слово – *genus*. След анализа на всички слова е направено обобщение на получените резултати в глава III. 10. *Обобщение за поучителните слова на Климент Охридски през призмата направения реторически анализ.*

Понеже е невъзможно, не е направен анализ на *memoria/μνήμη* (памят), процесът на учене и запомняне на речта, така че да се произнесе без нуждата от бележки (това включва помненето на всяка допълнителна информация и цитати) и *actio/ὑπόκρισις* (представяне/дикция), процесът на практикуване на това как ще се произнесе речта чрез използване на жестове, произношение и тон на гласа.

След всичко изброено можем да обобщим какви са стъпките на реторическото изследване:

1. Избран е фокус на изследване – произведенията са поучителните слова на Климент Охридски;
2. Избран е метод на реторическото изследване – поучителните слова ще бъдат анализирани през призмата на античната реторика;
3. Направен е анализ на съобщението, фокус на изследване, чрез избраният метод и теоретична основа – избрани са 10 поучителни слова на Климент Охридски за прилагането на метода;
4. Интерпретирано е въздействието на реторическия акт, както и реторическият акт сам по себе си – т.е. как влияят на слушателите поучителните слова на Климент Охридски и как се постига ефектът им;
5. Обобщени са резултатите от изследването – това включва: изведен е начинът на съставяне на поучителни слова от Климент Охридски, от което се извеждат заключения за жанра и стила на автора; направени са хипотези за възможните използвани източници и образование на ретора; направени са някои съпоставки относно използваните реторически техники с други автори.

Понеже в научната литература при правенето на реторичен анализ на произведения се ползват предимно латинските термини в настоящето изследване беше запазена доминиращата традиция и бяха ползвани латинските термини, като на тях са дадени гръцките еквиваленти и българските.

5. Предварителни уговорки за реторическия анализ

Направеният реторически анализ на поучителните слова на Климент Охридски не е възможно най-изчерпателният, нито е единственият възможен вариант за разбиране на структурата за текстовете му. Пример за различните възможни гледни точки към едно произведение е реторическият анализ на Послание към галатяните на ап. Павел. Изследванията на реторическата му структура започват през 1975 г. До 1998 г. има предложени още 15 модела на диспозиция (*dispositio*) на Посланието. По същата линия на размишление може да говорим и за Климент Охридски. С познанията ми по антична реторика мога да направя представения реторически анализ на словата на Климент, също е сигурно, че ако друг изследовател се заеме с това, може да предложи сходен или съвсем различен реторически поглед към тях. Затова **сегашният анализ няма претенции да сложи край на изследването на словата на Климент Охридски, а да отвори дискусия и търсения в тази посока, която смятаме за продуктивна и неразработена в българската научна литература, и да апробира методология.**

6. Уговорки за терминологичния апарат на реторическото изследване

В подглава III.2. *Терминологичен апарат на реторическото изследване* в дисертацията са дадени основните термини, употребени в анализа. Кратък превод на прогимназмата на Афтоний от автора на дисертацията също е включена в *Приложение*

3, защото в нея са обяснени основните реторически техники, търсени в словата Климент. Поради големия обем на информация тези данни няма да бъдат включена към автореферата.

Важно е да се обърне внимание на изводите от глава II от дисертацията, където се казва, че класическата реторическа традиция е била адаптирана за нуждите на християнските проповедници и е произведена по напълно нов начин като теория, и като практика. Съответно в реторическия анализ няма да е удачно да се прилагат на 100% античните дефиниции за един или друг похват и да се търси тяхното буквално прилагане, а по-скоро ще се търси отзвук на тези реторически похвати в творчеството на Климент Охридски. Което означава, че някои определения в анализа на словата може да не отговаря напълно на тяхната дефиниция, дадена от античните автори, които са се стремили в техните произведения да угодят на каноничните реторически форми. Християнските автори, ако въобще са ги ползвали, са ги ползвали само до толкова до колкото са им позволявали да извяват Божията Истина без да са търсели да влязат в рамката им. **За това ние търсим творческа, свободна и уникална адаптация на античната реторическата традиция, а не пряко буквално канонично прилагане при Климент Охридски.** Като такъв тип по-свободно и индивидуално използване на някои реторически техники прави и Йоан Златоуст в словата си (Maat 1984: 80). Интересно е и да се добави, че и при Григорий Назиански се наблюдава сходно нещо. При него разминаването между теория и практика било най-явно (Хунгер 2000: 428). Той използвал реторическите техники, за да изрази собствения си темперамент в творбите си и това превърнало съчиненията му в истинска ораторска съкровищница за по-късните поколения (Хунгер 2000: 428). Така че, **неспазването на всички правила за изграждане на определен реторически жанр, не е критерий за познаването му от ретора, а творческата свобода при ползване на похватите на реториката.** В християнската традиция се позволяват излизания от тесните рамки на даден жанр и махането и добавянето на други похвати, както и смесването на жанрове, защото както се каза се следва не толкова формата, а съдържанието и крайната цел – убеждението в Божията Истина. С напредването на анализа намираме същото и при Климент Охридски, който не е следвал тесните принципи на съвещателната реторика, но си прозират познания му за съставянето на такъв вид реч.

Ако Климент Охридски имитира в някои отношения Йоан Златоуст, който пък от своя страна също е адаптирал античната реторика в произведенията си, колко по-малко остава да търсим напълно препокриване с античните реторически канони при българския оратор. Но колкото и да е далечна заемката при Климент, в основата си пак си остава античната реторика и си заслужава търсенето ѝ. Все едно се издирва „първичният код“, който сега е скрит заради десетилетията трансформации.

7. Обобщение на диспозиционната теория, използвана от Климент Охридски

7.1. Разположение на материала Поучение за неделя

Диспозицията (*dispositio*) или още казано разположението на материала е подреждането на идеите, намиращи се в *inventio* – т.е. начинът на откриването на материала, взимайки предвид ползата (*utillitas*) за собствената страна, с цел да има ред (*ordo*). В *Поучение за неделя* се следва естествена подредба на изложението (*ordo*)

naturalis). Формата на диспозицията (*dispositio*), която Климент Охридски ползва в словото, е от 5 части 1 + (1 + 1 + 1) + 1 тип, базирана на номерирането по петте пръста на ръката, като тройната подялба в средата представлява отделно цяло:

<i>dispositio</i>		<i>inventio</i>
1 въведение	= >	<i>exordium/narratio</i>
1 + 1 + 1 централна част	= >	<i>argumentatio</i> (3 теми)
1 край	= >	<i>peroratio</i>

Взимайки предвид като цяло творбата на Климент Охридски, тя принадлежи към съвещателните речи. Текстът е организиран в система с петделна структура. Словото е образец реторичен конструкт, което прави лесна за разбиране всяка част от него за слушателите. В словото има индивидуални части, типични за тях самите, но има и части, които се застъпват една с друга и няма ясна граница между тях.

**Разширен плана на разполагане на аргументите
на Поучение за неделя, включващ методите за доказване
(Български, латински и гръцки език)**

I. Въведение	I. <i>Exordium et narratio</i>	I. Προοίμιον
Изброяване	<i>Enumeratio</i>	ἀπαριθμησις
A. Въпроси	<i>A. Interrogatio</i>	A. ἐρώτημα
Отстъпление	<i>Digressio</i>	ἐκτροπή
Опровержение	<i>Refutatio</i>	ἀνασκευή
Пример	<i>Exemplum res gestae</i>	Παράδειγμα
II. Тема	II. <i>Propositio</i>	II. Πρόθεσις
III. Доказательства	III. <i>Probatio</i>	III. Πίστεις
Първа част доказательства	<i>Pars 1</i>	Μέρος 1
*Тезисът се слива с въвеждането на Темата	* <i>Thesiss = Propositio</i>	* Θέσις= Πρόθεσις
Разказ/ Възхвала / Изреждане	<i>Narratio/Encomium/Enumeratio</i>	διήγημα/ἐγκώμιον/ἀπαριθμησις
Потвърждение	<i>Confirmatio</i>	Κατασκευή
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Μαρτυρία
Втора част доказательства	<i>Pars 2</i>	Μέρος 2
Тезис	<i>Thesis</i>	Θέσις
Възхвала/Описание	<i>Encomium/Descriptio</i>	ἐγκώμιον/ἔκφρασις
Потвърждение	<i>Confirmatio</i>	Κατασκευή
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Μαρτυρία
Трета част на доказательства	<i>Pars 2</i>	Μέρος 3
Тезис	<i>Thesis</i>	Θέσις
*Изброяването се слива с Потвърждението	* <i>Enumeratio + Confirmatio</i>	* ἔκφρασις + ἀπαριθμησις
Потвърждението	<i>Exemplum auctoritas</i>	Μαρτυρία
Свидетелство	<i>B. Interrogatio</i>	IV. ἐπίλογος
IV. Заключение	IV. <i>Peroratio</i>	a. Μέρος 1
a. Извод: първа част	a. <i>Conclusio: Part 1</i>	B. ἐρώτημα
B. Въпроси	<i>Confirmatio</i>	Κατασκευή
Потвърждение	<i>Exemplum auctoritas</i>	Μαρτυρία
Свидетелство	b. <i>Conclusio: Part</i>	b. Μέρος 2
b. Извод: втора част	<i>V. Doxiologia</i>	V. Δοξολογία
V. Славословие		

Обобщено можем да кажем, че Климент Охридски следва стандартна аристотелова схема за създаване на реч, която е четириделна, спомената по-горе: *προοίμιον, πρόθεσις, πίστεις, ἐπίλογος/prooemium, propositio, probatio, peroratio*. Формата на *dispositio*, която Климент Охридски ползва в словото, е от **5 части 1+ (1 + 1 + 1) +1 тип**, базирана на номерирането по петте пръста на ръката. Троицността на аргументите в централната част е препоръчана от Аристотел. Аргументативната структура от своя страна на макрониво е триделна, а микроструктурата във всяка отделна част е четириделна. В словото ясно си личи симетричната подредба на неговите части. Търсенето на вътрешна симетрия е белег за висок стил и за спазване на изкисванията за добра звучност и разбираемост на речта, белег за хармоничност, ценена и от средновековната естетика. Даже има латински проповедници, които са писали словата си по модела на златното сечение, и ако частите се разделят, вътре се получава числото φ.

7.2. Разположение на материала на Слово за Пасха

В *Слово за Пасха* се следва естествена подредба на изложението (*ordo naturalis*). **Формата на диспозицията (*dispositio*), която Климент Охридски ползва в словото, е от 3 основни части 1+ [(1+1+1) +1] + 1 тип, а с подчастите е 6 което съдържа християнската символика 3 + 3.:**

<i>dispositio</i>		<i>inventio</i>
1 въведение	= >	<i>exordium</i>
1 [(1 + 1 + 1) + 1] централна част	= >	<i>narratio</i> (3 pars) + <i>encomium</i>
1 заключение	= >	<i>peroratio</i>

Разширен плана на разполагане на аргументите на Слово за Пасха, включващ методите за доказване (Български, латински и гръцки език)

I. Въведение	I. <i>Exordium</i>	I. Προοίμιον
Тезис	<i>Thesis</i>	θέσις
Свидетелство/Пример	<i>Exemplum res gestae</i>	παράδειγμα
II. Разказ	II. <i>Narratio</i>	I. διήγημα
Първа част	<i>Pars 1</i>	Μέρος 1
Сравнение	<i>Synkrisis</i>	σύγκρισις
Втора част	<i>Pars 2</i>	Μέρος 2
Трета част	<i>Pars 3</i>	Μέρος 3
Разказ - Описание	<i>Narratio</i>	διήγημα
III. Възхвала	III. <i>Encomium</i>	II. ἐγκώμιον
Свидетелство/Пример	<i>Exemplum auctoritas</i>	παράδειγμα
Разказ - Описание	<i>Narratio + Ekphrasis</i>	διήγημα + ἔκφρασις
Свидетелство/Пример	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Свидетелство/Пример	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
IV. Заключение	IV. <i>Peroratio</i>	IV. ἐπίλογος
Потвърждение	<i>Confirmatio</i>	κατασκευή
Отстъпление	<i>Digressio</i>	απομάκρυνση
Потвърждение	<i>Confirmatio</i>	κατασκευή
V. Славословие	V. <i>Doxiologia</i>	V. Δοξολογία

7.3. Разположение на материала Слово за Рождество Христово

В Слово за Рождество Христово се следва естествена подредба (*ordo naturalis*). Формата на диспозицията (*dispositio*), която Климент Охридски ползва в словото, е от 3 основни части 1 + (1+1+1) + 1 тип, с подчастите е 5:

<i>dispositio</i>		<i>inventio</i>
1 въведение	=>	<i>exordium</i>
(1 + 1 + 1) централна част	=>	<i>narratio</i> (3 pars)
1 край	=>	<i>peroratio</i>

Климент Охридски спазва правилото на троичността в словото. Самото то има на макрониво триделна структура, а отделно разказът (*narratio*) и заключението (*peroratio*) са триделни от гледна точка на тематичен обхват. Трябва да се има предвид и че уводът (*exordium*) в случая не е същински увод поради краткостта си.

Разширен плана на разполагане на аргументите на Поучение за Рождество Христово, включващ методите за доказване (Български, латински и гръцки език)

I. Въведение*	I. <i>Exordium</i> *	I. Προοίμιον*
Тезис	<i>Thesis</i>	θέσις
II. Разказ	II. <i>Narratio</i>	II. διήγημα
Първа част	<i>Pars 1</i>	Μέρος 1
Порицание	<i>Invectus</i>	ψόγος
Втора част	<i>Pars 2</i>	Μέρος 2
Разказ + Сравнение	<i>Narratio + Synkrisis</i>	ἔκφρασις + σύγκρισις
Трета част	<i>Pars 3</i>	Μέρος 3
Свидетелство/Пример	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Свидетелство/Пример	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
III. Заключение	III. <i>Peroratio</i>	III. ἐπίλογος
Потвърждение	<i>Confirmatio</i>	κατασκευή
Свидетелство/Пример	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Потвърждение	<i>Confirmatio</i>	κατασκευή
IV. Славословие	IV. <i>Doxiologia</i>	IV. Δοξολογία

7.4. Разположение на материала Поучение за Богоявление

В Поучение за Богоявление се следва естествена подредба (*ordo naturalis*). Формата на диспозицията (*dispositio*), която Климент Охридски ползва в словото, е от 3 основни части 1 + [(1 + 1 + 1) + 1] + 1 (1 + 1 + 1) тип, с подчастите е 8:

<i>dispositio</i>		<i>inventio</i>
1 въведение	=>	<i>exordium</i>
(1 + 1 + 1) + 1 централна част	=>	<i>narratio</i> (3 pars) + <i>encomium</i>
1 край (1 + 1 + 1)	=>	<i>peroratio</i> (3 pars)

Климент Охридски спазва правилото на троичността в словото в дяловете си разказ (*narratio*) и заключение (*peroratio*). Като трябва да се има и предвид, че уводът (*exordium*) в случая не е същински увод поради краткостта си.

Разширен плана на разполагане на аргументите на Поучение за Богоявление, включващ методите за доказване

(Български, латински и гръцки език)

I. Въведение*	I. <i>Exordium</i> *	I. Προοίμιον*
Тезис	<i>Thesis</i>	θέσις
II. Разказ	II. <i>Narratio</i>	II. διήγημα
Първа част	<i>Pars 1</i>	Μέρος 1
Порицание	<i>Invectus</i>	ψόγος
Втора част	<i>Pars 2</i>	Μέρος 2
Разказ	<i>Narratio</i>	διήγημα
Трета част	<i>Pars 3</i>	Μέρος 3
Отстъпление	<i>Digressio</i>	ἐκτροπή
Решение	<i>Lysis</i>	λύσις
III. <i>Encomium</i>	III. <i>Encomium</i>	III. ἐγκώμιον
Свидетелство/Пример	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
IV. Заключение	IV. <i>Peroratio</i>	IV. επίλογος
Първа част	<i>Pars 1</i>	μέρος 1
Потвърждение	<i>Confirmatio</i>	κατασκευή
Свидетелство/Пример	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Втора част	<i>Pars 2</i>	μέρος 2
Трета част	<i>Pars 3</i>	μέρος 3
Изброяване	<i>Enumeratio</i>	ἀπαριθμησις
V. Славословие	V. <i>Doxiologia</i>	V. Δοξολογία

7.5. Разположение на материала Поучение за Благовещение

В Поучение за Благовещение се следва естествена подредба на речта (*ordo naturalis*). Формата на диспозицията (*dispositio*), която Климент Охридски ползва в словото, е от 5 основни части 1 + (1 + 1 + 1) + 1 тип:

<i>dispositio</i>	=>	<i>inventio</i>
1 въведение	=>	<i>exordium</i>
1 + 1 + 1 централна част	=>	<i>encomium + narratio + encomium</i>
1 край	=>	<i>peroratio</i>

Текстът е организиран в система с петделна структура. Климент Охридски спазва правилото на троичността в словото в дяловете на разказа (*narratio*) и заключението (*peroratio*), в чиито две части има по три аргумента.

Разширен плана на разполагане на аргументите на Поучение за Благовещение, включващ методите за доказване

(Български, латински и гръцки език)

I. Въведение Тезис	I. <i>Exordium</i> <i>Thesis</i>	I. Προοίμιον θέσις
II. Възхвала Разказ + Описание + Изброяване	II. <i>Encomium</i> <i>Narratio</i> + <i>Enumeratio</i>	II. ἐγκώμιον διήγημα + ἀπαριθμησις
III. Разказ Свидетелство/Пример Свидетелство/Пример + Етопея Потвърждение	III. <i>Narratio</i> <i>Exemplum auctoritas</i> <i>Exemplum auctoritas</i> + <i>Ethopoeia</i> <i>Confirmatio</i>	III. διήγημα Παράδειγμα Παράδειγμα + ἠθοποιΐα κατασκευή
IV. <i>Encomium</i> Свидетелство/Пример + Етопея	IV. <i>Encomium</i> <i>Exemplum auctoritas</i> + <i>Ethopoeia</i>	IV. ἐγκώμιον Παράδειγμα + ἠθοποιΐα
V. Заключение Първа част	V. <i>Peroratio</i> <i>Pars 1</i>	V. ἐπίλογος μέρος 1
Отстъпление Свидетелство/Пример + Етопея Потвърждение	<i>Digressio</i> <i>Exemplum auctoritas</i> <i>Confirmatio</i>	ἐκτροπή Παράδειγμα + ἠθοποιΐα κατασκευή
Втора част	<i>Pars 2</i>	μέρος 2
Свидетелство/Пример Свидетелство/Пример Свидетелство/Пример	<i>Exemplum auctoritas</i> <i>Exemplum auctoritas</i> <i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα Παράδειγμα Παράδειγμα
VI. Славословие	V. <i>Doxiologia</i>	V. Δοξολογία

7.6. Разположение на материала Поучение за причастяване

В Поучение за причастяване се следва естествена подредба на изложението (*ordo naturalis*). Формата на диспозицията (*dispositio*), която Климент Охридски ползва в словото, е от 3 основни части 1 + (1 + 1 + 1) + 1 тип, с подчастите е 5:

<i>dispositio</i>	= >	<i>inventio</i>
1 въведение	= >	<i>exordium</i>
1 + 1 + 1 централна част	= >	<i>refutatio</i> + <i>confirmatio</i> + <i>thesis</i>
1 край	= >	<i>peroratio</i>

Разширен плана на разполагане на аргументите на Поучение за причастяване, включващ методите за доказване

(Български, латински и гръцки език)

I. Въведение	I. <i>Exordium</i>	I. προοίμιον
II. Опровержение	II. <i>Refutatio</i>	II. ἀνασκευή
III. Потвърждение	III. <i>Confirmatio</i>	III. κατασκευή
IV. Тезис	IV. <i>Thesis</i>	IV. θέσις
V. Заключение	V. <i>Peroratio</i>	V. ἐπίλογος
Потвърждение	<i>Confirmatio</i>	κατασκευή
Изброяване	<i>Enumeratio</i>	ἀπαριθμησις
VI. Славословие	VI. <i>Doxiologia</i>	VI. δοξολογία

7.7. Разположение на материала Поучение за пресветите тайни

В Поучение за пресветите тайни се следва естествена подредба на изложението (*ordo naturalis*). Формата на диспозицията (*dispositio*), която Климент Охридски ползва в словото, е от 3 основни части 1 + (1 + 1 + 1) + 1 тип, с подчастите е 5:

<i>dispositio</i>		<i>inventio</i>
1 тезис	= >	<i>thesis</i>
1 + 1 + 1 централна част	= >	<i>refutatio + confirmatio + interrogatio</i>
1 край	= >	<i>peroratio</i>

Разширен плана на разполагане на аргументите на Поучение за пресветите тайни, включващ методите за доказване

(Български, латински и гръцки език)

I. Тезис	I. <i>Thesis</i>	I. θέσις
II. Опровержение	II. <i>Refutatio</i>	II. ἀνασκευή
III. Потвърждение	III. <i>Confirmatio</i>	III. κατασκευή
IV. Въпроси	IV. <i>Interrogatio</i>	IV. ἐρώτημα
V. Заключение	V. <i>Peroratio</i>	V. ἐπίλογος
Потвърждение	<i>Confirmatio</i>	κατασκευή
Изброяване	<i>Enumeratio</i>	ἀπαριθμησις
VI. Славословие	VI. <i>Doxiologia</i>	VI. δοξολογία

7.8. Разположение на материала Поучение преди изповед

В Поучение преди изповед се следва естествена подредба на изложението (*ordo naturalis*). Формата на диспозицията (*dispositio*), която Климент Охридски ползва в словото, е от 3 основни части 1 + [1+1+1+1+1+1+1+1+1] + 1 тип, с подчастите е 12:

<i>dispositio</i>		<i>inventio</i>
1 тезис	= >	<i>thesis</i>
1+1+1+1+1+1+1+1+1 централна част	= >	<i>confirmatio + refutatio + testatio + testatio + confirmatio + testatio + confirmatio + refutatio + confirmatio</i>
1 край	= >	<i>orationis</i>

Разширен плана на разполагане на аргументите на *Поучение преди изповед*
(Български, латински и гръцки език)

<i>Dispositio</i>	Τάξις	Разполагане на аргументите
I. <i>Thesis</i>	I. θέσις	I. Тезис
II. <i>Refutatio</i>	II. ἀνασκευή	II. Опровержение
<i>Exemplum auctoritas + Ethopoeia</i>	Παράδειγμα + ἠθοποιῖα	Пример + Етопея
III. <i>Testatio</i>	III. μαρτυροῦν	III. Свидетелство
<i>Narratio</i>	διήγημα	Разказ
<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα	Пример
IV. <i>Testatio</i>	IV. μαρτυροῦν	IV. Свидетелство
V. <i>Confirmatio</i>	V. κατασκευή	V. Потвърждение
<i>Interrogatio</i>	ἐρώτημα	Въпроси
<i>Syncretismus</i>	σύγκρισις	Сравнение
VI. <i>Testatio</i>	VI. μαρτυροῦν	VI. Свидетелство
<i>Enumeratio</i>	ἀπαριθμησις	Изброяване
VII. <i>Confirmatio</i>	VII. κατασκευή	VII. Потвърждение
<i>Exemplum auctoritas + Ethopoeia</i>	Παράδειγμα + ἠθοποιῖα	Пример + Етопея
<i>Exemplum auctoritas + Ethopoeia</i>	Παράδειγμα + ἠθοποιῖα	Пример + Етопея
<i>Exemplum auctoritas + Ethopoeia</i>	Παράδειγμα + ἠθοποιῖα	Пример + Етопея
<i>Exemplum auctoritas + Ethopoeia</i>	Παράδειγμα + ἠθοποιῖα	Пример + Етопея
<i>Exemplum auctoritas + Ethopoeia</i>	Παράδειγμα + ἠθοποιῖα	Пример + Етопея
<i>Enumeratio</i>	ἀπαριθμησις	Изброяване
VIII. <i>Refutatio</i>	VIII. ἀνασκευή	VIII. Опровержение
<i>Enumeratio</i>	ἀπαριθμησις	Изброяване
<i>Exemplum auctoritas + Ethopoeia</i>	Παράδειγμα + ἠθοποιῖα	Пример + Етопея
IX. <i>Confirmatio</i>	IX. κατασκευή	IX. Потвърждение
X. <i>Orationis</i>	X. προσευχή	X. Молитва

7.9. Разположение на материала Слово за Цветница

В Слово за Цветница се следва естествена подредба на изложението (*ordo naturalis*). Формата на диспозицията (*dispositio*), която Климент Охридски ползва в словото, е от 7 основни части 1 + (1 + 1 + 1 + 1 + 1) + 1 тип:

<i>dispositio</i>		<i>inventio</i>
1 въведение	=>	<i>exordium</i>
1 + 1 + 1 + 1 + 1 централна част	=>	<i>narratio + confirmatio + encomium + confirmatio + moralis</i>
1 край	=>	<i>peroratio</i>

Взимайки предвид като цяло творбата на Климент Охридски, тя принадлежи към съвещателните речи. Текстът е организиран в система в седемделна структура. В словото има индивидуални части, типични за тях самите, но има и части, които се застъпват една с друга и няма ясна граница между тях.

Разширен плана на разполагане на аргументите на Слово за Цветница
(Български, латински и гръцки език)

I. Въведение	I. <i>Exordium</i>	I. Προοίμιον
Свидетелство Свидетелство + Етопея + Тезис Пример	<i>Exemplum auctoritas</i> <i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia + Thesis</i> <i>Exemplum res gestae</i>	Παράδειγμα Παράδειγμα + ειδολοποιΐα + Θεΐσις Παράδειγμα
II. Разказ	II. <i>Narratio</i>	II. διήγημα
Опровержение	<i>Refutatio</i>	ἀνασκευή
Свидетелство + Етопея	<i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia</i>	Παράδειγμα + ειδολοποιΐα
Въпрос на персонаж + Етопея	<i>Quaestio + Eidolopoeia</i>	Ερώτηση + ειδολοποιΐα
Въпрос на персонаж	<i>Quaestio</i>	Ερώτηση
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Пряка реч на персонаж	<i>Oratio recta</i>	γραμμή διεύθυνσης
Свидетелство + Етопея	<i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia</i>	Παράδειγμα + ειδολοποιΐα
Пряка реч на персонажи	<i>Oratio recta</i>	γραμμή διεύθυνσης
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
III. Потвърждение	III. <i>Confirmatio</i>	III. Κατασκευή
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
IV. Възхвала	IV. <i>Encomium</i>	IV. ἐγκώμιον
Реторически въпрос	<i>Interrogatio</i>	ἐρώτημα
Сравнение	<i>Synkrisis</i>	σύγκρισις
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
V. Потвърждение	V. <i>Confirmatio</i>	V. Κατασκευή
Въпрос на персонаж	<i>Quaestio</i>	Ερώτηση
Свидетелство + Етопея	<i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia</i>	Παράδειγμα + ειδολοποιΐα
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
VI. Нравствено поучение*	VI. <i>Moralis</i> *	VI. ηθικό δίδαγμα*
Решение +	<i>Lysis +</i>	Λῦσις +
Пример +	<i>Exemplum res gestae +</i>	Παράδειγμα +
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
VII. Заключение	VII. <i>Peroratio</i>	VII. ἐπίλογος
Потвърждение	<i>Confirmatio</i>	Κατασκευή
Свидетелство + Етопея	<i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia</i>	Παράδειγμα + ειδολοποιΐα
VIII. Славословие	VIII. <i>Doxiologia</i>	VIII. Δοξολογία

В таблицата „Разполагане на аргументите Слово за Цветница има поле, отбелязано със „*“. Този знак е поставен, защото понятието *moralis* в случая е относително. Частта *moralis* може още да бъде наречена *additio*, т.е. нравствено приложение. Античната реторика няма отделен термин за частта на речта, в която се отличава изключително и само с нравствени напътствия. Те са обща част от съвещателния род, но не са разпределени като отделен дял, както например останалите упражнения в Прогимназмата. Понеже в настоящето изследване се занимаваме с християнска реторика не може, а и не трябва, да се слага абсолютен знак за равенство от гледна точка на реторически похвати. Затова е добавена тази дума *moralis*, за да отговори на нуждата от допълнителни термини, липсващи в античната реторика, но присъстващи

в християнската. Единият тематичен дял от *Слово за Цветница* (има два тематични кръга – история и значение на Цветница и значение на поста), частта посветена на поста, е само в сферата на нравственото поучение, няма дълги описания, разказ, възхвала и т.н. Следователно бе решено да се нарече *moralis* по функцията ѝ. Така словото придобива три основни тематични дяла – *narratio* за Цветница, *encomium* за Цветница, *moralis* за големите пости преди Цветница. В случая последният термин е условен и е сложен, за да придаде яснота на структурата на словото. Още Цицерон казва, че *красноречието (eloquentiam) без мъдрост (sapientia) е много неблагоприятно и никога полезно* (Cicero 1960: 30). Християнското учение почива на Премъдростта Божия и съответно християнския морал е равен на мъдростта.

7.10. Разположение на материала Слово за Света Троица

В *Слово за Света Троица* се следва естествена подредба на изложението (*ordo naturalis*). **Формата на диспозицията (*dispositio*), която Климент Охридски ползва в словото, е от 4 основни части 1 + [1 + 1(1+1+1+1)] +1 тип, а с подчастите 7:**

<i>dispositio</i>		<i>inventio</i>
1 въведение	= >	<i>exordium</i>
1 + 1 (1+1+1+1) централна част	= >	<i>narratio + moralis (confirmatio, refutatio, invectus, lysis)</i>
1 край	= >	<i>peroratio</i>

Като цяло творбата на Климент Охридски принадлежи към съвещателните речи. Текстът е организиран в система с четириделна структура. В словото има индивидуални части, типични за тях самите като разказа (*narratio*), но има и части, които се застъпват една с друга и няма ясна граница между тях особено в дела, занимаващ се изцяло с нравствеността (*moralis*).

Разширен плана на разполагане на аргументите на Слово за Света Троица, за сътворението и за съда (Български, латински и гръцки език)

I. Въведение	I. <i>Exordium</i>	I. Προοίμιον
II. Разказ	II. <i>Narratio</i>	II. διήγημα
1. Част	1. <i>Partitio</i>	1. μέρος
Описание + Изброяване	<i>Ekphrasis + Enumeratio</i>	ἔκφρασις + ἀπαριθμησις
Изброяване	<i>Enumeratio</i>	ἀπαριθμησις
Свидетелство + Етопея	<i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia</i>	Παράδειγμα + εἰδολοποιΐα
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Свидетелство + Етопея	<i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia</i>	Παράδειγμα + εἰδολοποιΐα
2. Част	2. <i>Partitio</i>	2. μέρος
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Пряка реч на персонаж	<i>Oratio recta</i>	γραμμὴ διεύθυνσης
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Пряка реч на персонаж	<i>Oratio recta</i>	γραμμὴ διεύθυνσης
Пряка реч на персонаж + Етопея	<i>Oratio recta + Eidolopoeia</i>	γραμμὴ διεύθυνσης + εἰδολοποιΐα
Пряка реч на персонаж	<i>Oratio recta</i>	γραμμὴ διεύθυνσης
3. Част	3. <i>Partitio</i>	3. μέρος
Пряка реч на персонаж	<i>Oratio recta</i>	γραμμὴ διεύθυνσης
Пряка реч на персонаж	<i>Oratio recta</i>	γραμμὴ διεύθυνσης

Пряка реч на персонаж	<i>Oratio recta</i>	γραμμαμή διεύθυνσης
Пряка реч на персонаж	<i>Oratio recta</i>	γραμμαμή διεύθυνσης
Свидетелство + Етопея	<i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia</i>	Παράδειγμα + ειδολοποιΐα
4. Часть	4. Partitio	4. μέρος
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
III. Нравствено поучение	III. <i>Moralis</i>	III. ηθικό δίδαγμα
(Ποτвърждение, Опровержение, Нападки, Решение)	(<i>Confirmatio, Refutatio, Invectus, Lysis</i>)	(κατασκευή, ανασκευή, ψόγος, λϋσις)
Свидетелство + Етопея +	<i>Exemplum auctoritas+ Eidolopoeia +</i>	Παράδειγμα + ειδολοποιΐα +
Сравнение	<i>Synkrisis</i>	σύγκρισις
Реторически въпрос	<i>Interrogatio</i>	ἐρώτημα
Свидетелство + Етопея	<i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia</i>	Παράδειγμα + ειδολοποιΐα
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Свидетелство + Етопея	<i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia</i>	Παράδειγμα + ειδολοποιΐα
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Свидетелство + Етопея	<i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia</i>	Παράδειγμα + ειδολοποιΐα
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Свидетелство + Етопея	<i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia</i>	Παράδειγμα + ειδολοποιΐα
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Свидетелство + Етопея	<i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia</i>	Παράδειγμα + ειδολοποιΐα
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Свидетелство + Етопея	<i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia</i>	Παράδειγμα + ειδολοποιΐα
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Свидетелство + Етопея	<i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia</i>	Παράδειγμα + ειδολοποιΐα
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Свидетелство + Етопея	<i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia</i>	Παράδειγμα + ειδολοποιΐα
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Свидетелство + Етопея	<i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia</i>	Παράδειγμα + ειδολοποιΐα
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Свидетелство + Етопея	<i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia</i>	Παράδειγμα + ειδολοποιΐα
Изброяване	<i>Enumeratio</i>	ἀπαριθμησις
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Изброяване	<i>Enumeratio</i>	ἀπαριθμησις
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Свидетелство + Етопея	<i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia</i>	Παράδειγμα + ειδολοποιΐα
Разказ - Описание	<i>Narratio + Ekphrasis</i>	Διήγημα + ἔκφρασις
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Свидетелство + Етопея	<i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia</i>	Παράδειγμα + ειδολοποιΐα
Свидетелство + Етопея	<i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia</i>	Παράδειγμα + ειδολοποιΐα
Свидетелство	<i>Exemplum auctoritas</i>	Παράδειγμα
Свидетелство + Етопея	<i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia</i>	Παράδειγμα + ειδολοποιΐα
IV. Заключение	IV. <i>Peroratio</i>	IV. ἐπίλογος
Свидетелство + Етопея	<i>Exemplum auctoritas + Eidolopoeia</i>	Παράδειγμα + ειδολοποιΐα
VI. Славословие	V. <i>Doxiologia</i>	V. Δοξολογία

8. Обобщение за поучителните слова на Климент Охридски през призмата направения реторичен анализ

Реторическият анализ през призмата на античната реторика ни дава по-широка и дълбока картина на начина на израждане на словото и на различните функции на отделните му елементи, както и причините за тяхното позициониране именно там.

Откриване на материала – *INVENTIO*

Материалът, използван за изграждане на поучителните слова на Климент Охридски, може да се раздели в двете класически категории на античната реторика, а именно на: **конкретни дела** (*causa, ὑπόθεσις*), които се отнасят до **празника или темата на поучителното слово** и свързаните с тях библиейски моменти и обясненията, които проповедникът дава за тях; и **общи въпроси** (*quaestio, θέσις*), които са свързани с допълнителния материал в словото, който не е свързан с празника, а има характер на **общо поучение**.

Както античният оратор си задава два рода въпроси за речта си – теоретични (*quaestiones cognitionis*) и практически (*quaestiones actionis*), така при Климент Охридски теоретичните **въпроси** (*quaestiones cognitionis*) са **обясняването на догматичните моменти на християнското учение**, а **практическите** (*quaestiones actionis*) са **свързани с конкретните напътствия и поучения към аудиторията**. Климент Охридски не прави разбор на двата вида въпроси, както античните автори, така че **няма същински спорни пунктове в словата му** (*controversia*), които да потвърждават или отхвърлят дадено твърдение. Те има спорни пунктове до толкова до колкото се потвърждават кое е богоугодното поведение и кое е противно на Бога. И е спорен до колкото Новото Небе и Новата Земя за християните е събличане на стария грешен човек и обличане с новия божествен човек, водещо до битка между плътта и Духа в и за човека. Може да се каже най-общо, че тази битка на двете естества в човека, плътското и духовно (*4: 29... както тогава роденият по плът гонеше родения по дух, тъй и сега, Посл. ап. Павел до галатяните*), е **спорният момент в словата му – оспорването на старите греховни обичаи, разбирания и порядки и призив за влизане в новите**.

Статусът (*status, στάσις*) на словата му зависи от „спорния пункт“ на темата на речта, както при античните автори, и може да е **установителен** (*coniecturalis*), т.е. дали се е случило нещото или не (*an sit?*). Това се отнася до потвърждаване на разказите за светиите, мъчениците, апостолите, пророците, библиейските личности и евангелските сюжети пред аудиторията, като Климент Охридски често говори за минали евангелски събития като казва *днес е, вчера* се случи еди-какво си; **определителен** (*definitivus*), т.е. **правилно ли е определена постъпката** (*quid sit?*) – потвърждава чистите и свети дела на светиите и кои са правилните постъпки на миряните; и **законност** (*iudicialis*), т.е. **постъпката законна ли е или е противозаконна** (*quale sit?*) – мерилото за правилност в словата му е Божият закон. Климент Охридски често напомня кои дела са пристъпване на закона и какви са наказанията за тези, които не спазват Божия закон. Около „спорния пункт“ има следните позиции при античните автори, както и в словата му – **обоснованието** (*ratio*) е **Библията, обвиняем е Сатана** и падналите ангели и делата на хора, действащи под тяхна власт; **оправдани** (*firramentum*) са **повярвалите в Христос** и живеещите според Словото Му, но **няма разногласие** (*iudicatio, κρίσις*) **що се**

отнася до Бог и Словото му и неговата всеобхватност – *Аз съм пътят, истината и животът* (Йоан 14: 6).

Доказването на правота в „спорния пункт“ в словата на Климент Охридски става чрез аргументи (*argumenta, πίστεις*). Като античните оратори слагат доказателствата в две категории, които са външни (*πίστεις ἄτεχνοι*), свързани с факти и веществени доказателства – при Климент това са Библията, писанията на Отците на църквата и житията на светиите и вътрешни (*πίστεις ἔντεχνοι*), които са логически, те не се виждат на пръв поглед, но дават достоверност на речта и добрата им употреба се смята за голямо достойнство на оратора - това са неговите лични доводи, изразени чрез обобщение на казаното и доизмислянето на диалози и цитати, несъществуващи в библията, но носещи същия дух. Античните логическите доказателства имат две форми, които са два начина на съждение – примери (*inductio, ἐλαγωγή*), които Климент Охридски често използва и ентимема (*deductio, enthymema, ἐνθύμημα*), която рядко използва.

Източниците на логически доказателства се наричат места (*loci, τόποι*), като има места, свързани с обстоятелствата (*loci ante rem*) – библейското събитие или личност, светия или мъченик, обект на словото, както и дава примери от ежедневието и места, отнасящи се към общия въпрос (*loci in re, circa rem, post rem*) – доказателства, свързани с поученията към аудиторията, които са пак от Библията.

Стилистика – *ELOCUTIO*

Според четирите правила за словесно изразявана на античните школи поучителните слова на Климент Охридски се отличават с правилност (*latinitas, ἑλληνισμός*); яснота (*plana elocutio, σαφήνεια*); уместност (*decorum, πρέπον*); малка пищност (*ornatus, κατασκευή*), която може да е разделена на две: величественост (*gravitas*), която я има само в някои и то към края на словото или енкомойната част и приятност (*suavitas*) в повечето случаи. В словата му има живост (*vigor*), внушителност (*dignitas*), в някои възвишеност (*sublimitas*) и сила във всички (*vis*). Думите, които използва Климент Охридски са по-рядко архаични, често новообразувани и с преносно значение. В словата си той умело смесва тези видове думи. Той пише словата си на старобългарски език, които впоследствие имат множество преписи на славянски говори. В словата му има буквални преводи и калки от латински език, както и от гръцки език. Говори често от 1 л. мн.ч. като се приобщава към слушателите, казвайки „ние“ или „братя“. Често използва повелително наклонение и заповедни форми на глаголите.

Климент Охридски използва фигурите (*σχήματα* – обороти, *lumina* – блясък) като реторичен похват в поучителните си слова. От фигурите на мисълта използва възклицанието, повторение и обръщението. Използва и фигурите на словото анафора, алитерация, реторическия въпрос, инверсия, етимологични фигури, епифора, равносложен паралелизъм, съзвучие – подобни корени на думите, хомителевти. Тропите, които употребява са метафората, метонимията, синекдохата, перифразата, градация, сравнение, контраст и хиперболатата. Съставя ритмизирани структури чрез: използването на синтактичен паралелизъм с анафора; с редуване на кратки и дълги фрази; чрез повторение на глаголи от един вид; чрез ритмично членение чрез смислови ядра; или чрез хомителевти. Като любим похват се очертава ползването на интратекстуален и екстаратекстуален диалог. Словата му са изградени като реторичен диалог. В тях има добър баланс между логос, етос и пастос, като логосът е водещ.

Климент Охридски реди тематичните частите на словата си като нишка. Важният елемент от едно изречение е обяснен в следващото и така се редят едно след друго. Спазва хронологията на **Библията, когато въвежда и обяснява дадена тема в словото си** и тя **разказът, към който се придържа. Често историята е предадена в наратив** и сюжета на словото се придържа към неговата последователност. Неговите думи често са **скрити цитати от Библията**, смесени с негова реч. Измисля и доразкроява евангелски диалози, за да се създаде живост на разказа. Пророците служат за доказателство на евангелските събития и там често цитира точно Библията, но понякога и вмъква към цитата негови думи, които човек няма как да разбере, че са от него, единствено може само, ако знае точно текста на Библията.

Индивидуалният стил, индивидуалният маниер, казано на гръцки език *ὁ χαρακτήρ του δείνα, τὰ ἰδιόματα του δείνα*, принадлежат към *вечната* човешка природа (Аверинцев 1996: ч. 8). Според Донка Петканова стилът на българските реторици писатели и различните родове творби трябва да се обяснява и оценява според предмета и задачите им и да се взема предвид литературното развитие във Византия (Петканова 1974а: 69).

Като се има предвид тази дефиниция можем да кажем, че основният предмет и задача на поучителните слова на Климент Охридски е да учи слушателите на християнското учение (морал, история и тайнства) и да възхвалява Бога и Божиите пратеници, но пак хвалението е използвано като пример за подражание за слушащите и за доказване на тезата му. Според критериите на античната реторика обобщено за стила му може да се каже, че преобладаващо спазва изискванията на стила за съвещателния жанр, който залага на *logos*-а повече, за да изпълни своята съвещателна функция.

Адаптираните латинските християнски термини, отговарящи на античните такива, за **видовете стил са *summisse, modica, magna***. Като казва Августин - за християнския оратор няма малки неща що се отнася до Бога – всичко е велико и заслужава нужното почетно внимание, но въпреки това в различните части на словото трябва да се използват различни стилове за постигане на целите на християнския оратор. Климент Охридски в поучителните си слова предимно използва **спокойния стил (*summisse*)**, за да **поучава**. Когато Климент Охридски иска да поучи слушателите, предметът на изложението му е напълно изложен чрез наратив. **Също често, но малко по-рядко е умереният – *modica***, за да **хваля или изобличава**. Той най-често това е поместено след наративна част. Тогава Климент Охридски се стреми да събуди слушателите, отколкото да продължи да ги инструктира, за да могат да бъдат прилежни в това, което вече знаят и за да се доведат техните чувства в хармония с истината, която те вече приемат, започва да влага по-голяма жизненост и сила в речта си. Започва да вмъква настойчиви молби, порицания, увещания, укори и всички останали средства на събуждането. **Високият *magna*, служещ да възхвали великите неща и да разтърсви душата на човека**, е рядко използван от него. Той присъства само в някои енкомийни части в някои слова. Общо можем да кажем, че в поучителните си слова използва предимно обикновен стил (*genus tenue, subtile*) и в моментите на възхвала в словата среден стил (*genus medium*), но не може да се говори в повечето му слова за висок (*genus grande, sublime*). Във всяко слово Климент Охридски спазва правилото да сменя стила в различните части, за да не се отегчи слушателя.

Вижда се, че той е имал добра реторическа подготовка, защото борави с добър инструментариум от реторически техники. Но **не спазва сякаш тяхната предписана употреба, а напротив свободно ги смесва и трансформира според нуждите на слово му**, като водеща е темата и идеята му за какво иска да поучи слушателя с нея. Начинът

на тяхното смесване и съдържанието на словата му го прави да изпъква с особена индивидуалност, която лесно се различава от други християнски автори.

В поучителните слова на Климент Охридски се среща **умело съчетание на модерни за IX век византийски реторически похвати** (използване на неологизми; усилена употреба на контраста и сравнението; сравняване на двойки образи; употреба на богати сложни думи, които имат за цел да изразят комплексна теологична идея; изграждане на словата под формата на диалог (ектра- и интратекстуален); начинът на построяване на словата му наподобява на античните образци, които са модерни през IX век), така и употребата на стари, **не модерни похвати**, вече неизползвани от **византийските проповедници (краткото поучение в края на словата за същността на Троицата)**, като едновременно с това са в унисон с яснотата и краткостта на речта, характерна за латинските проповедници.

Разположение на материала – *DISPOSITIO*

Основната структура, която следва, не е класическата четириделна: увод (*exordium*), тезис (*propositio*), доказателства (*probatio*), заключение (*peroratio*). Всички негови слова имат различна подредба на изграждащите ги части. Така че, **Климент Охридски не е работил по шаблон, а всяко негово слово е мислено само за себе си - как да бъде подредено като аргументативна структура. Даже си личи стремежът към всяко едно слово да бъде различно изградено**, може би и за да не се случва привикване в неделните служби към еднотипно говорене, а напротив – да има разнообразие за всеки празник. Понякога в речта си следва последователността на класическата антична структура за изграждане на доказателствата: *argumentatio*, *probatio*, *refutatio*, *peroratio*, но не във всички слова. Всяко е само за себе си. Като понякога между отделните части на словото няма ясна разлика, някой път се преливат или са слети напълно. Уводите на словата на Климент са с цел да направи ясно какво ще е заключението от речта и да въведе бързо и ясно слушателя в това, което ще следва и често там извежда темата на глобално ниво. Някой път той провокира вниманието на слушателя по най-елементарния начин – чрез директното му изискване. Относно различната композиция на поучителните слова на Климент Охридски и невъзможността за тях да бъде съставен общ модел говори и Велинова (2018: 118), която чрез друг тип анализ достига до този извод.

Жанр според античните литературни родове – *GENUS*

Начинът на подреждане на материала в разгледаните поучителни слова на Климент Охридски, *dispositio*, е по модела на естествената подредба на изложението (*ordo naturalis*). Всички, разгледани слова на Климент Охридски, могат да бъдат определени като **морално дело (*genus causae honestum*)**. Съответно всички имат „нормален“ увод, който е по тип *exordium*, а той от своя страна в пет слова (*Поучение за Светата Пасха*, *Поучение за Рождество Христово*, *Поучение за Богоявление*, *Поучение за причастяване*, *Слово за Цветоносна неделя*) по вид е *iudicem attentum parare* (т.е. уводът издига темата на словото на глобално ниво и подготвя слушателя да бъде силно впечатлен); в *Поучение за неделя* и в *Слово за Света Троица, за сътворението и за съда*, където по вид е *iudicem docilem parare* (т.е. уводът на словото има за цел да каже ясно каква е целта на речта и да направи ясно какво е ще е заключението на речта); в *Поучение за Благовещение*, където той съвместим с чертите на краткия разказ (*narratio*

brevis), а *Поучение за пресветите тайни* и *Поучение преди изповед* започват директно с тезис (*thesis*), което също е характерно за дело, което е морално дело (*genus causae honestum*), а и съвещателният жанр позволява изпускането на увода.

Жанровата хибридность е характерна за словата на Климент Охридски. Във всички тях **основният жанр е съвещателният (*genus deliberativum*)** и има в различна степен смесване с характеристиките на тържествения жанр (*genus demonstrativum*) и на съдебния жанр (*genus iudiciale*).

В *Поучение за неделя* основният жанр е съвещателният (*genus deliberativum*), но включва в себе си и елементи и от тържествения (*genus demonstrativum*) и още по-малко от съдебния (*genus iudiciale*). Изводът все едно смесва в себе си емоциите както на *genus deliberativum* – надежда (*spes*) и страх (*metus*), така и на *genus iudiciale* – възмущение (*indignatio*) и жалеене (*conquestio*) и е трудно да бъде причислено точно към някои от жанровете на база на тях само.

Поучение за Светата Пасха събира в себе си характеристики на съвещателния (*genus deliberativum*) и на тържествения жанр (*genus demonstrativum*). Заключениеето съдържа в себе си емоциите както на съвещателния жанр – надежда (*spes*) и страх (*metus*), така и на съдебния жанр – възмущение (*indignatio*) и жалеене (*conquestio*), но няма основния да бъде причислено към съдебния жанр, защото словото върви основно в характеристиката на съвещателния жанр на база на емоционалния си заряд.

Поучение за Рождество Христо събира в себе си характеристики на съвещателния (*genus deliberativum*) и малко на съдебния жанр (*genus iudiciale*) заради акцента му върху законността. Заключениеето съдържа в себе си емоциите съдебния жанр – възмущение (*indignatio*) и жалеене (*conquestio*), но няма основния да бъде причислено към съдебния жанр.

Поучение за Богоявление събира в себе си характеристики предимно на съвещателния (*genus deliberativum*) и по-малко на тържествения жанр (*genus demonstrativum*). Съдържа в себе си емоциите надежда (*spes*) и страх (*metus*), свързани със съвещателния жанр, на база целта си да поучи хората и любов, *amare*, характерна за тържествения жанр.

Поучение за Благовещение събира в себе си характеристики на съвещателния (*genus deliberativum*) и на тържествения жанр (*genus demonstrativum*). Като тук елементите от тържествения жанр имат по-засилено присъствие отколкото в *Поучение за Богоявление*. Съдържа в себе си най-вече емоциите надежда (*spes*) и по-малко страх (*metus*), свързани със съвещателния жанр заради целта си да поучи хората. А емоцията, характерна за тържествения жанр, на любовта (*amare*) е изразена в страстта към Божието и се среща в двата възхваляващи дяла.

Поучение за причастяване върви основно в характеристиката на съвещателния жанр (*genus deliberativum*) на база целта си да поучи хората, като и използва емоциите, характерни за този жанр, надежда (*spes*) и страх (*metus*). В словото се съдържат и емоциите, характерни и за съдебния жанр (*genus iudiciale*) – възмущение (*indignatio*) и жалеене (*conquestio*), но няма основния да бъде причислено напълно към съдебния жанр, а само съдържа такива елементи.

Поучение за пресветите тайни върви основно в характеристиката на съвещателния жанр (*genus deliberativum*) на база целта си да поучи хората, като и използва емоциите, характерни за този жанр - надежда (*spes*) и страх (*metus*). В словото

се съдържат и емоциите, характерни и за съдения жанр (*genus iudiciale*) – възмущение (*indignatio*) и жалеене (*conquestio*), но няма основния да бъде причислено напълно към съдебния жанр, а само съдържа такива елементи.

Поучение преди изповед единствено върви в характеристиката на съвещателния жанр (*genus deliberativum*) на база целта си да поучи хората, като и използва емоциите, характерни за този жанр, надежда (*spes*) и страх (*metus*).

Слово за Цветоносна неделя събира в себе си характеристики на съвещателния жанр (*genus deliberativum*) и отчасти на тържественния (*genus demonstrativum*). Емоциите, присъстващи в него са спадащите към тържествената реторика, т.е. изразява на места силни емоции и има силен копнеж към доброто и красивото, които са цели на възхвалата. Заключението съдържа в себе си емоциите, характерни за съвещателния жанр – надежда (*spes*) и страх (*metus*).

Слово за Света Троица, за сътворението и за съда принадлежи към съвещателните речи – *genus deliberativum* със засилени характеристики на съдебния жанр (*genus iudiciale*). Заради засиленото присъствие на темата за Старшия съд и изброяването на злите дела и на добрите, говоренето за Божия закон и наказанието за грешниците и похвалата за праведниците се доближава и до съдебния жанр. Една от емоциите, специфична за съдебната реторика – възмущение (*indignatio*), е засилено използвана в говоренето към грешниците в частта на нравственото поучение (*moralis*). Заключението съдържа в себе си емоциите, характерни за съвещателния жанр – надежда (*spes*) и страх (*metus*).

9. Тематичен обхват на поучителните слова на Климент Охридски

От ексцерпирания материал от всички поучителни слова (като са взети в предвид първичните и вторичните версии на словата), бяха направени някои изводи. Специален интерес представляваше темата за Църквата. Установи се, че двата тематични стълба на учението на Климент Охридски за Църквата са Покаянието и Евхаристията. Всички напътствия, които дава към миряните са, за да навлязат в основите на повечето църковните тайнства, да могат да ги разбират правилно и да знаят как подобаващо да се включват в тях и каква е духовната им полза, защото те са врата, първа и основна стъпка, за по-нататъшното развитие във вярата. Без излишни пояснения, без сложност Климент Охридски успява да предаде чрез поученията си основните на християнската антропология, космогония, есхатология и нравственост. Като **всички аспекти на християнската антропология са включени в словата му** – човекът, сътворен по образ Божи; възстановяването на човека в Христос; Църквата като място за лично спасение.

От **седемте тайнства** – Кръщение, Миропомазание, Евхаристия, Покаяние, Свещенство, Брак, Елеосвещение, той говори предимно в словата си само за три – Кръщение и Покаяние, Евхаристия, а Миропомазаното го споменава веднъж в *Слово за Света Троица, за сътворението и съда*, а Свещенството е загатнато в *Поучение за Пасха* и *Поучение за светите тайни*. Това е защото първите три са основата на християнството. Те са първите стъпки за влизането в Църквата. Интересно е, че само за Изповедта и Евхаристията Климент Охридски има цялостни посветени слова. Като за Евхаристията има посветени две слова – *Поучение за причастяване* и *Поучение за Пресветите тайни*. Вероятно това е така, защото населението в голямата си част вече е било покръстено и е имало нужда от разбирането на последващите стъпки във вярата. За тайнството *Елеосвещение* Климент Охридски, не говори. То е специфично тайнство за

изцеление на болен, което се извършва от седем свещеника. Охридският учител говори предимно за духваното изцеление при Кръщението и Миропомазването, но не толкова и за лекуване на *сомата*. Телесното изцеление е споменато в *Поучение за неделя*, където се казва, че при събиране в неделя на служба и молитва, човек се лекува душевно и телесно и че това е *страшна тайна* (Климент Охридски 1970: 156). Още ако приемем, че *Слово за прелюбодейците и многоженците* е Климентово, то можем да кажем, че е разгледал и Брака. А бракът е нещо изключително важно за всяка една култура и в предвид практичния характер на словата на Климент е малко вероятно да него е засегнал. Това анонимно слово запълва важна лакуна в творчество му.

Християнската космогония също е засегната, Климент Охридски пише, че светът е сътворен от слово, разяснява накратко уредбата мирозданието и духовните закони, движещи го, дава знания за безплътните сили. В словата си допълва и че Църквата е сътворена при създанието на света, идея, ясно изразена в книгата *Пастирът* на ап. Ерм. Всеобщата есхатология е разгледана основно в творчеството му в *Слово за Светата Троица, за сътворението и за съда*, а в останалите му слова се набляга на индивидуална есхатология, т.е. преобладават поучения как да се спасят душите на слушащите словата му. Християнската нравственост е най-разглежданата тема от поучителните му слова. Най-често срещани в словата му са ученията, че Църквата е дом за молитва и призовава винаги вярващия да се моли за опрощение на греховете си и да се пребивава в пост; кога, как, защо и какъв е духовният образ на приемането на евхаристия; да се участва в празнуването на църковните празници и ежедневно да се посещават църковните служби сутрин и вечер. Най-разпространената му препоръка е да се пази сърцето от гняв и злоба и да се стои настрана от греховния начин на живот. Църквата е представена като духовен център на вярващия, място за среща с Бога, дом за молитва. Тя е описана и случващото се в нея чрез разнообразни епитети и метафори. Обръща **специално внимание на църковната култура**. Климент Охридски говори и за това как вярващите благообразно да се включват в службата в храма – да внимават в пеенето и четенето, да не се взима причастие, ако имат злоба в сърцето си към някой, но първо да се помирят с него и тогава да се причестят, да се държат благоприлично в храма и да не се презира никой от събралите се там хора, да не влизат пияни и мръсни и да се оригват. Словата му са компендиум на най-важните и основни учения на християнството, които всеки един неопит трябва да знае. Поученията му имат за цел да напътстват слушащите в базисните постулати на християнската етика, да утвърждават установени християнски истини и следователно могат да бъдат определени като катехитично-нравоучителни. Фокусът на творчеството му не е насочен към философско-тълкувателната традиция, а да създаде космоса на праведния християнски живот. Наблюденията върху цялостното му творчество показват, че то е перифраза на основите на библейското учение в достъпен вариант, разкриващо есхатологичния универсум на вярата, поднесено виртуозно чрез риторическата дарба и познание на Климент Охридски във високо емоционално-експресивен стил. За да достигне посланието му до оглашените, Климент Охридски дава примери от бита на хората, с тях обяснява тайнствата, символиката на Църквата и нравствените норми. В словата му не се откриват необичайни идеи. Климент Охридски обяснява достъпно основните моменти от литургията, извършвана в Църквата, за да може присъстващите на нея да знаят защо трябва да се участва в тях и какво им е значението. Той дава само най-основни насоки относно поведението в храма, за да не се ощети душата на новоповярвалите от незнанието, но да може пълноценно да се включват в службата. Не се впуска в дълги и високи тълкувания и разсъждения върху естеството на празника или тайнството, а с ясни думи казва най-важното и основно, което е добре да знае неопита.

Не се представя като възвишен богослов, неговото богословие е практично, носи пастирски характер (Наумов 2018: 508).

В обобщение може да се каже, че основите тематични ядра в творчеството на Климент Охридски са: на първо място е праведното поведение (подражание на светиите, спазването на Божиите повеления, очистването от греховния начин на живот), второ е църквата (призив за посещение, обяснение на тайнствата, поведение в нея и полза от посещението ѝ) и трето да учи на християнство (за конкретния празник, светия, библейска история и тайнство). Като се имат предвид целите може да се обоснове изборът на Климент Охридски да използва жанрови проявления на съвещателната реторика, защото целта му е да убеди хора в правотата на думите си и желае да промени бъдещото им поведение със словото си. А за този вид реторика стилът предполага да е спокоен и умерен, което и ние забелязваме в словата му. Тематиката им предопределя и жанра им.

Още се показва, че може да се прокара паралел между поученията на Климент Охридски в *Поучение за предпразненство Рождество Христово* и *Поучение за Рождество Христово* и проповед на Св. Василий Велики за поста. Можем да открием също и заемки на Климент Охридски от Св. Йоан Златоуст от негово слово за поста и причастието.

Ексцерпирани цитати за Църквата от творчеството на Климент Охридски бяха съпоставени с *Църковно сказание*, което е най-старият известен славянски превод на тълкувание на литургията. То е преведено още към края на IX век (текстът му се свързва с най-ранните преводачески традиции и кръга около Константин Преславски) и до XIV век остава основно тълкувание на литургията и за това представлява интерес такава съпоставка. Най-много прилики между произведенията има с номинациите на Евхаристията, че е небесен хляб, безкръвна жертва, преобразени плът и кръв Христови, че води началото си от тайната вечеря, агнец принесен в жертва. Също пространното обяснение в *Църковно сказание* за кадилницата и нейния символичен духовен смисъл отсъства при Климент Охридски – споменато при него е само, че в Църквата има тамян благоуханен. Специално внимание е отделено и на църковното пеене в *Църковно Сказание* и какви са духовите му измерения, докато в поучителните слова на Климент Охридски не е разяснено по този начин, даден е основно нравствено назидателния аспект – пейте духовно, внимавайте и участвайте на пеенето. Други сходства между произведенията на двата автора не се срещат. В творчеството на охридския учител намират словесен образ само най-основните моменти от тълкуванията на светата литургия. Те са представени лаконично в словата му, но изказани подчертано реторично.

IV. Изводи

Даваме накратко и обобщаваме основните изводи, до които се стигна след проведеното изследване. Климент Охридски се очертава като майстор в ораторското изкуство. Пролитчава си неговата реторическа подготовка. Може да се твърди с голяма вероятност, че той е познавал основните правила на античната реторика, като най-вероятно е да познавал Прогимназмата на Афтоний, актуална през IX век или поне е имал някаква реторическа подготовка. Също вероятността да се е запознал с творби на латински език директно или индиректно е много голяма заради дългите му пътувания в латинска среда, познанията, които са имали в латинската книжнина, Горазд и Константин-Кирил Философ. За това може да свидетелстват и някои мотиви от словата

на Климент, които са характерни за западното християнство и една евентуална заемка от западен духовник.

Понеже проповедта е централна част от богослужението и без нея не би имало пълнокръвна литургия, то намираме за уместно, че е имало хомилиар в състава на преведените и написани от Кирил и Методий и учениците им книги, донесени в Моравия и Панония. За това говори и фактът, че през IX век са въведени строги правила кой може да проповядва – това са само специално определени лица. Следователно за масовото богослужение е имало голяма нужда от хомилиари, които да бъдат използвани и от служителите без тези права. Това потвърждава и хипотезите, че най-вече общите слова на Климент са писани преди заминаването за мисията в Моравия или по време на престоя му там.

Поучителните слова на Климент Охридски по жанр са проповеди и по-специално слова, хибридни по своята жанрова същност. В тях доминира съвещателният жанр (*genus deliberativum*) с различна степен на смесване или липса на тържествения жанр (*genus demonstrativum*) и съдебния жанр (*genus iudiciale*). Основната цел на словата е да учат. Най-често използваните емоции в тях са надежда (*spes*) и страх (*metus*) и по-малко възмущение (*indignatio*) и жалееие (*conquestio*), а в тържествените части емоцията е любов (*amare*). На база на изследването на средновековните жанрове смятаме, че за поучителните слова на Климент Охридски не трябва да се използват жанровите определения хомилия, само поучение или похвала, а да се назовават проведи, които са слова със съответни гръцки и латински термини *λόγος/sermo*. Ако направим определение на поучителните слова на Климент Охридски и чрез термините, използвани в латинския език през IX век, то те ще могат да бъдат определени като стоящи между *sermo terribilior et disciplinatio* и *lenis et blanda oratio*. Като преобладаващо спадат към втория вид.

Средновековният писател не търси чистота на стила и не се придържа сляпо към правилата на реторика, а ги използва творчески, така че да постигне желания ефект. Правилата на реториката са, за да послужат за постигането на целта, а не са самоцел, за да се изпълни препоръчаният от помагалата „чист“ стил. Това прави и Йоан Златоуст в словата си, въпреки добрите му познания по реторика, както и Григорий Назиански. Стилът в преобладаващата си част в словата на Климент Охридски е спокоен (*summisse*) и умерен (*modica*) и рядко висок (*magna*). Климент използва като стилистичен реторичен похват фигурите (*lumina*) в поучителните си слова. От фигурите на мисълта използва възклицанието, повторението и обръщението. Използва и фигурите на словото анафора, контраст, алитерация, градация, реторически въпрос, инверсия, етимологични фигури, епифора, равносложен паралелизъм, съзвучие – подобни корени на думите, хомителевти. Тропите, които употребява, са метафора, метонимия, синекдоха, перифраза, сравнение и хипербола. Съставя ритмизирани структури чрез: използването на синтактичен паралелизъм с анафора; с редуване на кратки и дълги фрази; чрез повторение на глаголи от един вид; чрез ритмично членение чрез смислови ядра; или чрез хомеотелевти. Като любим похват се очертава ползването на интратекстуален и екстаратекстуален диалог. В тях има добър баланс между логос, етос и пастос, като логосът е водещ.

Начинът на изграждане (*dispositio*) на словата му следва естествена подредба (*ordo naturalis*), делото им е морално дело (*genus causae honestum*). Използваните аргументативни дялове (*inventio*) в словата му са: *probatio* (доказателства), от които спадат *confirmatio* (потвърждение), *refutatio* (опровержение), *digressio* (отсъпление), *thesis* (тезис), *invectus* (нападки), *oratio recta* (пряка реч на персонаж), *encomium* (възхвала), *narratio* (разказ), *exemplum auctorita* (пример от висш авторитет), *exemplum res gestae* (логически пример), *synkrisis* (сравнение), *quaestio* (въпрос), *lysis* (решение),

eidolopoeia (етопея), *testatio* (свидетелство), *orationis* (пряка реч на персонаж), *interrogatio* (реторически въпрос), *enumeatio* (изброяване) и *moralis* (нравствено поучение). Като много пъти тяхната употреба е съгласувана с съветите дадени в Прогимназмата на Афтоний и в *Реторика* на Аристотел, но не можем да твърдим нищо за 100% прилагане на всички похвати както са описани при тях, а за свободна адаптация.

Словата на Климент Охридски не са правени „по шаблон“, в тях той прилага различни техники и дори в едно слово да има едни и същи методи за доказване на аргументите, то тяхното разположение винаги е различно. Творбите му се изграждат индивидуално и всяка следва свой вътрешен ритъм, който е в постоянна динамика в различните части, за да не се отегчи слушателят. Водещото за избора на разпределение и употреба на реторически похвати е темата на словото и конкретната цел на убеждение. Централни тематични ядра в поучителните словата на Климент Охридски са праведното поведение, църквата и християнското учение.

При Климент Охридски стилът на жанровата реализация на проповедта – поучителните му слова, стоят по-близо до Западната традиция най-вече от гледна точка на краткост, яснота, разбираемост на езика от обикновения човек и преобладаващата сериозност (в някои негови поучителните му слова), но начинът на аргументация в словата му е по източен образец - чрез примери и рисуване на словесни картини, а и някои от тях са написани с много чувство и патос, характерно за византийските оратори-проповедници. В поучителните слова на Климент Охридски се среща умело съчетание на актуалните за IX век византийски похвати в съставянето на проповед (използване на неологизми, изграждане на словото на база на диалог, начинът на построяване словата му прилича на античните образци, които са модерни през IX век и др.), така и употребата на стари, не модерни похвати, вече неизползвани от византийските проповедници (краткото поучение в края на словата за същността на Троицата). Но той също не влиза в крайностите на високия реторически стил, предназначен само за елита във Византия, в който изпадат някои много ерудирани оратори-проповедници, оставащ неразбираем за обикновения човек от епохата. От гледна точка на тематика в някои негови поучителни слова се срещат мотиви, които са много характерни за Западната традиция, докато богословската им насоченост е византийска. От това можем да заключим, че Климент Охридски е съчетал характеристики и от двете традиции, които изграждат една уникално българска проповедническа традиция.

Литературната стойност на словата на Климент Охридски не е изразена само с ясното и аргументирано развитие на темите, които засяга, и реторическата им орнаментика, а и със стремежа им да променят реципиента и да го преведат през разнообразни чувства, емоции и състояния като радост, възторженост, изобличение, надежда, страх, мотивация, любов, събуждане на съвестта, размисъл и усещане за принадлежност към общност и най-вече с целта си да го трансформират към добро.

Климент Охридски се придържа към естетичните канони на времето си. Това се изразява в следването на патристичните стандарти при съставянето на поучителни слова, както и приликата му със стила на Йоан Златоуст. Може би и затова и неслучайно негови слова през десетилетията са били приписвани на него.

Централни тематични ядра в поучителните словата на Климент Охридски са праведното поведение, църквата и християнското учение. От *седемте тайнства* – Кръщение, Миропомазание, Евхаристия, Покаяние, Свещенство, Брак, Елеосвещение, той говори предимно в словата си само за три – Кръщение и Покаяние, Евхаристия, а Миропомазаното го споменава веднъж в *Слово за Света Троица, за сътворението и съда*, а Свещенството е загатнато в *Почуение за Пасха* и *Почуение за светите тайни*. Това е защото първите три са основата на християнството. Те са първите стъпки за

влизането в Църквата. Интересно е, че само за Изповедта и Евхаристията Климент Охридски има цялостни посветени слова. Като за Евхаристията има посветени две слова – *Поучение за причестяване* и *Поучение за Пресветите тайни*. Вероятно това е така, защото населението в голямата си част вече е било покръстено и е имало нужда от разбирането на последващите стъпки във вярата. Не се говори за тайнството Елеосвещение, може би защото това е специфично тайнство извършвано от 7 свещеника, но пък се говори за изцеление на болести, но не се пояснява специфично, че е чрез помазание с елей от свещеник. Няма слово посветено конкретно за тайнството Свещенство, но се говори индиректно за него - разкрива се духовният образ на свещенството и от къде идва силата му и чина му, което говори, че словата му се предназначени за миряни, които имат да се покръстват или скоро са приели християнството, а не за монаси.

Също в словата му няма нищо за Брака, което е странно поради важността на това тайнство. Може към аргументите, които дава Милтенев (2016) за атрибуцията на *Слово за прелюбодейците и многоженците* за Климентово, да се добави, че от гледна точка на тематичния кръг от произведения на Климент Охридски, то запълва значителна важна празнина.

Още от тематична гледна точка може да се каже за поучителните слова, че имат универсален характер. Личи стремежът на автора да създаде слова, които да бъдат актуални за всяко време и място. Той не е търсел те да са насочени към конкретна група хора, да търси само техния език и близки примери, но търси всеобщото. Словата му, ако бъдат четени от която и да е народност, те биха били разбрани лесно. Може би и в това се крие една от причините, че са толкова широко географско разпространени, както и продължително във времето. Това е може би още един довод, че част от словата му са писани или преди отиването му в Моравия или по време на престоя му там, писани са с цел да мога да бъдат лесно приложими навсякъде и да могат да бъдат използвани дълго време.

Климент Охридски е използвал за своите проповеди и слова на Отците на църквата. Тематичният анализ показва, че може да се прокара паралел между поученията на Климент Охридски в *Поучение за предпразненство Рождество Христово* и *Поучение за Рождество Христово* и проповед на Св. Василий Велики за поста. Можем да открием също и заеми на Климент Охридски от Св. Йоан Златоуст от негово слово за поста и причастието. Тематичният анализ показва още, че има възможност Климент Охридски да е познавал книгата *Пастирът* на ап. Ерм, защото в словата си допълва и че Църквата е сътворена при създанието на света, идея, ясно изразена в тази книга.

Ексцерпираниите цитати за Църквата от творчеството на Климент Охридски са съпоставени с *Църковно сказание*, което е най-старият известен славянски превод на тълкувание на литургията, от което се вижда, че в творчеството на охридския учител намират словесен образ само най-основните моменти от тълкуванията на светата литургия. Те са представени лаконично в словата му, но изказани подчертано реторично. Като най-много прилики между произведенията има с номинациите на Евхаристията, че е небесен хляб, безкръвна жертва, преобразени плът и кръв Христови, че води началото си от тайната вечеря, агнец принесен в жертва.

От гледна точка на латинската средновековна естетика в поучителното творчество на Климент Охридски се забелязва стремеж към мярката (*modus*), всеки един елемент от словото е използван с мярка и никъде няма залитане към еднотипна употреба на отделни елементи или идеи; формата (*forma*) на словото винаги е стройна, като в някои слова тя е подчинена на естетически и символно приетата бройка на дяловете в словото - числата (*numerus*) 3 и 5 (като петте пръста на ръката); словата винаги следват исторически реда (*ordo*) на изложението си и всички идеи се развиват поетапно,

преливащи естествено една в друга; заради емоционалния си заряд и стройната логичност тяхната сила (*virtus*) на внушение е голяма; в тях се прави много ясно разделение между добро и зло, правилно и грешно, богоугодно и небогоугодно, законно и противозаконно (*quod constat, quod congruit et quod discernit*). Като тук не се прави съпоставка в контекста на доктриналността на западното християнство за прилики и отлики, особено за това, което се отнася за богоугодно и небогоугодно поведение, а като принципи за начина на поднасяне на проповедническия материал.

Климент Охридски се откроява като образцов майстор на проповедта, отговарящ на критериите и напътствията, дадени към добрия християнски оратор от Августин Блажени в *За християнската наука* и Йоан Златоуст в *За свещенството*. Като се има предвид не само овладяното от българския епископ ораторското изкуство и блестящото му прилагане в творчеството му, но и личността му, която с явлението си е живата проповед, учеща чрез примера си, както напътстват Августин Блажени и Йоан Златоуст.

Чрез различни източници и логически изводи се утвърждава, че начинът на преподаване в Охридското училище на Климент Охридски е по метода *imitatio* чрез древната практика на *domus episcopi*, актуална още през IX век във Византия и на Запад.

Цитирана литература в автореферата

- Велинова 1987:** Велинова, Вася. Композиционно-стилистични принципи в похвалните слова на Климент Охридски: Кандидатска дисертация, машинопис. София, 1987.
- Велинова 2018:** Велинова, Вася. Св. Климент Охридски. Опит за портрет. – В: *Македонска библиотека N 49*, Македонски научен институт, 2018.
- Гаспаров 1972:** Марк Туллий Цицерон. Три трактата об ораторском изкустве. Под редакцией М. Л. Гаспарова. Москва: Наука, 1972.
- Дикова 2011:** Дикова, Екатерина. Фразата в житията и похвалните слова на св. патриарх Евтимий Търновски. Т. 1. Изследване. Т. 2. Приложения. С., 2011.
- Йоан Златоуст 2005:** Йоан Златоуст. Шест слова за свещенството. София: Омофор, 2005.
- Милтенов 2016:** Милтенов, Явор. Непроучено Слово за прелюбодейците и многоженците, вероятно принадлежащо на Климент Охридски. – В: *Българска реч*, 2, XXII, 2016.
- Наумов 2018:** Свети Климент Охридски като душепастир. – В: Св. Климент Охридски в културата на Европа. София: БАН и др., 2018.
- Петков 2009:** Петков, Георги. Мястото на реториката сред науките. Тома от Аквино и рецепцията на Аристотеловата реторика в средновековна Западна Европа. Дисертационен труд, СУ Св. Климент Охридски, 2009.
- Станчев 1995:** Станчев, Красимир. Стилистика и жанрове на старобългарската литература. София: Просвета, 1995.
- Станчев, Попов 1988:** Станчев, Красимир, Георги Попов. Климент Охридски. Живот и творчество. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1988.
- Cicero 1960:** De Inventione, transl. H. M. Hubbell; De Inventione, De Optimo Genere Oratorum, Topica. Cambridge, MA: Harvard Univ. Press, 1960.

- Hunger 1972:** Hunger, Herbert. *Aspekte Der Griechischen Rhetorik Von Gorgias Bis Zum Untergang Von Byzanz*. Wien: Böhlau in Komm, 1972.
- Kustas 1973:** Kustas, L. George. *Studies in Byzantine rhetoric*. – In: *ANALEKTA BLATAΔΩΝ*, 17. *Εκδότης: ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΑΤΕΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ*, Θεσσαλονίκη, 1973.
- Lausberg 1998:** Lausberg, Heinrich, David E. Orton, and R D. Anderson. *Handbook of Literary Rhetoric: A Foundation for Literary Study*, 1998.
- Lewis 1964:** Lewis, C. S. *The Discarded Image: An Introduction to Medieval and Renaissance Literature*. Cambridge, 1964.
- Maat 1984:** Maat, William A. *A Rhetorical Study of St. John Chrysostom's De Sacerdotio*. 1984.
- Russell 2016:** Russell, Donald. *Progymnasmata*. – In: *Oxford Classical Dictionary*, <<https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-5359#acrefore-9780199381135-e-5359>>

Научни приноси на дисертационния труд

1. За първи път се прави реторически анализ на словата на Климент Охридски през призмата на античната реторика.
2. Изготвена е апробирана методология, която може да бъде използвана за бъдещи реторически изследвания на старобългарски автори.
3. За първи път се прави сравнение с модерните през IX век тенденции за изграждане на проповед, както византийски, така и западни, с поучителните слова на Климент Охридски.
4. Направен е преглед на началата на реторика и развитието ѝ като наука от езическия до християнския ѝ период с нейните модерни тенденции и известни автори, като в този контекст е поставен и Климент Охридски.
5. Направени са хипотези за образованието на Кирил и Методий и техните ученици, най-вече Климент Охридски, и за техните обучителните методи в мисията им за християнизация.
6. Направени са хипотези за обучителните методи, използвани от Климент Охридски в неговата епархия.
7. За първи път се прави съпоставка на творчеството на Климент Охридски със съветите, дадени от Августин Блажени, в първия трактат по християнска реторика *За християнската наука*, книга IV.
8. Извадени са основните теми в поучителните слова на Климент Охридски.
9. Направено е подробно позициониране на жанра на словата на Климент Охридски в контекста на средновековния жанр на проповедта.
10. Направени са нови изводи за проповедническия стил на Климент Охридски.

Предложения за бъдещи изследвания

1. Да се продължи с реторическия анализ на поучителните и похвалните слова на Климент Охридски, за да се апробира по-задълбочено предложеният модел.
2. Да се направи реторически анализ на слова и на други старобългарски писатели на слова, което ще допринесе и за по-доброто разбиране на обучението на свещениците в Средновековна България.

3. Да се задълбочи изследването на влиянието на Отците на църквата върху словата на Климент Охридски.
4. Да се направи анализ на похвалните слова на Климент Охридски през призмата на актуалния през IX век Менандър Ретор.
5. Да се засили изследването за западното влияние върху творчеството на Климент Охридски, за което се изисква познание на латинската проповедническа традиция.
6. Да се изследва дали няма евентуална употреба на тълкуванията на Библията, направени Григорий Велики, в творчеството на Климент Охридски.
7. Да се направи цялостно изследване на българската средновековна проповед и какви са нейните народни черти.

Публикации

Общо за целия период на докторантурата Мария Вапцарова има: 3 публикации по темата на дисертацията; 1 рецензия; 7 терминологични статии за проект Scripta Bulgarica; 3 набрани старобългарски текста за Scripta Bulgarica.

Вапцарова, Мария. Завет. – В: Scripta Bulgarica, публикувана през 2017, <<http://www.scripta-bulgarica.eu/bg/terms/zavet>>

Вапцарова, Мария. Златоструй. – В: Scripta Bulgarica, публикувана през 2017, <<http://www.scripta-bulgarica.eu/bg/terms/zlatostruy>>

Вапцарова, Мария. Златоуст. – В: Scripta Bulgarica, публикувана през 2017, <<http://www.scripta-bulgarica.eu/bg/terms/zlatoust>>

Вапцарова, Мария., Ангушева, Аделина. Полемично слово – В: Scripta Bulgarica, публикувана през 2017, < <http://www.scripta-bulgarica.eu/bg/terms/polemichno-slovo>>

Вапцарова, Мария, Ангушева, Аделина Поучително слово. – В: Scripta Bulgarica, публикувана през 2017, <<http://www.scripta-bulgarica.eu/bg/terms/pouchitelno-slovo>>

Вапцарова, Мария. Тълкувателно слово. – В: Scripta Bulgarica, публикувана през 2017, <<http://www.scripta-bulgarica.eu/bg/terms/tlkuvatelno-slovo>>

Вапцарова, Мария. Ангушева, Аделина Тържествено слово за църковна употреба. – В: Scripta Bulgarica, публикувана през 2017, <<http://www.scripta-bulgarica.eu/bg/terms/trzhestveno-slovo-za-crkovna-upotreba>>

Вапцарова, Мария. Нишката на Ариадна или житие на св. Никола, - В: сп. *Литературата*, Книга 18, УИ Св. Климент Охридски, С., 2017, 312-317.

Вапцарова, Мария. Представата за църквата в поучителните слова на Климент Охридски, - В: *Климентови четения за млади изследователи*, Том 1, УИ Св. Климент Охридски, С., 2019, 112-128.

Вапцарова, Мария. Поучителните слова на Климент Охридски между Източната и Западната църква, - В: *Климентови четения за млади изследователи*, Том 1, УИ Св. Климент Охридски, С., 2019, 129-148.

Вапцарова, Мария. Ранно античната реторика и развитието на проповедта, - В: сп. *Времена*, брой 17, Издание на сдружение Скрипториум, С., 2019.

Набор на три старобългарски текста и публикувани в електронния портал към проектът “SCRIPTA BULGARICA: дигитална библиотека за старобългарска книжнина”, финансиран от ФНИ (договор № ДФНИ-КО2/5 от 12.12.2014), 2017г.:

- *Слово за зачатие на св. Анна* от анонимен автор, издание по 7 преписа с разночетения;
- *Слово за този временен живот* на Петър Черноризец;
- *За буквите* на Черноризец Храбър.

Доклади, изнесени по темата на дисертацията:

Три поредни години участвам с доклад на *Климентовите четения за млади изследователи* от 2016 до 2018 г. с теми, свързани с дисертацията:

- „*Представата за църквата в поучителните слова на Климент Охридски*“;
- „*Поучителните слова на Климент Охридски между Източната и Западната църква*“;
- „*Анализ на поучителните слова на Климент Охридски през Петте канона на реториката*“.

Участие в VI международен филологически форум за млади учени през 2018 г. с доклад на тема:

- “*Климент Охридски в контекста на Sancta Ecclesia Marabensis, domus episcopi i rhetorice*”.

Участие през 2018 г. с доклад на Международната научна конференция *Граници, култури, идентичност* на тема:

- „*Културен обмен между Изтока и Запада: Св. Августин Блажени и св. Климент Охридски*“

Благодарности

Искам да изкажа благодарността си към научния ми ръководител проф. Вася Велинова за отделеното внимание и грижа от нейна страна, за да се случи този труд. Също и на проф. Красимир Станчев, който съдейства за много ценната за мен научна визита в Папския институт за източни изследвания в Рим. Още и на проф. Андрей Бояджиев, които ми съдейства с получаването на транскрибираните текстове на поучителни слова на Климент Охридски. И на доц. Петко Петков, който предостави споменатите текстове. На доц. Анета Димитрова, която ми помогна с редакцията на гръцките и латинските термини в дисертацията и направи и някои други корекции по текста. Благодаря и на доц. Диана Атанасова за дадените препоръки за дисертацията и доброто сътрудничество по време на докторантурата ми. И на проф. Тотоманова за научната визита до Лодз, Полша. Както и на всички преподаватели от Катедрата по Кирилометодиевистика за знанията и отношението, които са ми дали.

Съдържание на дисертацията

Съдържание	
Увод.....	5
1. Извори	5
2. Използвани ръкописи	7
3. Обект, цели и методология на изследването	9
I.Културен контекст на времето на творчество на Климент Охридски	14
1. Средновековие и авторство.....	14
2. Реторика и образование във Византийската империя	15
2.2. Реторически похвати в светската и християнската реторика във Византия.....	22
2.3. Естетика на Средновековието във Византия	24
3. Реторика и образование в Средновековна Западна Европа	26
3.1. Залез на елинизма на Запад	26
3.2. Каролингският ренесанс и проповед.....	27
3.3. Обучение на духовниците през Ранното средновековие във Франкската империя и „Григорианските средни векове“	29
3.4. Естетика на Средновековието на Запад	33
4. Реторика и образование в Моравия.....	34
4.1. <i>Sancta Ecclesia Morabensis</i>	34
4.2. Реторика и проповед в Моравия	37
5. Реторика и образование в Ранносредновековна България	40
5.1. Реториката в Ранносредновековна България.....	40
5.2. Образование и реторическа подготовка на св. Климент Охридски в рамките на Кирило-Методиевата мисия.....	42
5.3. Обучение на духовниците в Ранносредновековна България	47
II.Средновековие – жанр и стил на поучителното слово в контекста на християнската проповедническа практика.....	48
1.Проповедта като литература	48
1.1. Кратка история на развитието на теорията за изкуството на проповедта	49
1.2. Жанрови разновидности на проповедта.....	51
2.За термините проповед, хомилия, слово, беседа, поучение като жанрови номинации	57
3.Изводи за поучителните слова на Климент Охридски и техният жанров контекст .	63
III.Климент Охридски като творец на поучителни слова.....	66
4.Реторическа критика и методология на реторическия анализ.....	67
1.1. Основна литература, използвана за анализа.....	68
1.2. Защо <i>Прогимназмата</i> на Афтоний?.....	69
1.3. Стъпки на реторическото изследване	71
1.4. Предварителни уговорки за реторическия анализ	72

5. Терминологичен апарат на реторическото изследване	76
2.1. Обобщение на ученията на античните реторически школи.....	79
6. Подбор на поучителни слова за анализ.....	90
7. Реторически анализ на <i>Почуение за неделя</i>	92
<i>Откриване на материала и стилистика</i>	93
<i>Разположение на материала</i>	109
<i>Жанр</i>	110
8. Реторически анализ на <i>Почуение за Светата Пасха</i>	112
<i>Откриване на материала и стилистика</i>	113
<i>Разположение на материала</i>	124
<i>Жанр</i>	124
9. Реторически анализ на <i>Почуение за Рождество Христово</i>	125
<i>Откриване на материала и стилистика</i>	126
<i>Разположение на материала</i>	136
<i>Жанр</i>	136
10. Реторически анализ на <i>Почуение за Богоявление на нашия Господ Исус Христос</i>	137
<i>Откриване на материала и стилистика</i>	138
<i>Разположение на материала</i>	148
<i>Жанр</i>	148
11. Реторически анализ на <i>Почуение за Благовещение на Света Богородица</i>	149
<i>Откриване на материала и стилистика</i>	150
<i>Разположение на материала</i>	161
<i>Жанр</i>	161
12. Реторически анализ на <i>Почуение за причестяване</i>	162
<i>Откриване на материала и стилистика</i>	163
<i>Разположение на материала</i>	171
<i>Жанр</i>	171
13. Реторически анализ на <i>Почуение за пресветите тайни</i>	172
<i>Откриване на материала и стилистика</i>	173
<i>Разположение на материала</i>	182
<i>Жанр</i>	183
14. Реторически анализ на <i>Почуение преди изповед</i>	183
<i>Откриване на материала и стилистика</i>	184
<i>Разположение на материала</i>	196
<i>Жанр</i>	197
15. Реторически анализ на <i>Слово за Цветоносна неделя</i>	197
<i>Откриване на материала и стилистика</i>	198
<i>Разположение на материала</i>	214
<i>Жанр</i>	214

16.Реторически анализ на Слово за Света Троица, за сътворението и за съда	215
<i>Откриване на материала и стилистика</i>	216
<i>Разположение на материала</i>	243
<i>Жанр</i>	244
17.Обобщение за поучителните слова на Климент Охридски през призмата направения реторически анализ	245
18.Тематичен обхват на поучителните слова на Климент Охридски	254
15.1. Някои тематични прилики с Отците на църквата	267
15.2. Съпоставка с <i>Църковно сказание</i>	268
15.3. Обобщение	270
IV.Хипотези за културни мостове между Изтока и Запада чрез делото на Климент Охридски.273	
1. Стил на проповедта, препоръчан от Йоан Златоуст в <i>За свещенството</i>	273
2. Възможни познанства на латинска книжнина от Климент Охридски – Августин Блажени.....	276
3. Учене чрез <i>imitatio</i>	285
4. Начин на живот и обучение – <i>Domus episcopi</i>	287
5. Стил на проповедта – Августин Блажени.....	289
6. Климент Охридски между източния и западния стил на проповядване.....	293
7. Заключение	295
8. Хипотези и връзки с първата градинарска книга в Европа.....	296
Изводи	299
Приноси.....	305
Предложения за бъдещи изследвания.....	306
Благодарности	307
Списък на съкращенията.....	308
Цитиране	309
Използвана литература	310
ПРИЛОЖЕНИЕ	

Съдържание на ПРИЛОЖЕНИЕ

Съдържание

ПРИЛОЖЕНИЕ 1	4
Античност, реторика и християнство	4
Античност и реторика	4
Антична елинска реторика.....	5
Антична латинска реторика	8
Ранна и антична християнска реторика – проповедта.....	10
ПРИЛОЖЕНИЕ 2	16
Жанрове и Средновековие	16
Кратко обобщение на история на развитието на проповедта	17
Номинации на някои форми на проповедта на български език.....	18
Реторически жанрове и тяхната реализация в проповедта	18
Обобщение на дефинициите на богослужебните жанрове	21
ПРИЛОЖЕНИЕ 3	26
Прогимназма на Афтоний Софиста	26
ПРИЛОЖЕНИЕ 4	35
Реторическа структура на поучителните слова на Климент Охридски	35
Старобългарски текст на <i>Поучение за неделя</i>	36
Старобългарски текст <i>Поучение за Пасха</i>	42
Старобългарски текст за <i>Поучение за Рождество Христово</i>	47
Старобългарски текст на <i>Поучение за Богоявление на нашия Господ Исус Христос</i>	51
Старобългарски текст за <i>Поучение за Благовещение на Света Богородица</i>	57
Старобългарски текст за <i>Поучение за причестяване</i>	63
Старобългарски текст за <i>Поучение за пресветите тайни, сиреч за тялото и кръвта на Господа наш Исус Христос</i>	67
Старобългарски текст за <i>Поучение преди изповед</i>	74
Старобългарски текст на <i>Слово за Цветоносна неделя от свети Климент, епископ Велички</i> ... 84	
Старобългарски текст на <i>Слово за Света Троица, за сътворението и за съда</i>	94
Обобщение на разположението на материала - <i>Dispositio</i>	115
1. Поучение за неделя.....	115
2. Слово за Пасха	117
3. Поучение за Рождество Христово	118
4. Поучение за Богоявление	119

5. Поучение за Благовещение	122
6. Поучение за причестяване.....	123
7. Поучение за пресветите тайни.....	124
8. Поучение преди изповед	125
9. Слово за Цветница	127
10. Слово за Света Троица, за сътворението и за съда.....	129